Vladimir Roşulescu

TRONUL ROMEI

sau

Vieţile celor 75 de împăraţi romani

Craiova 1999

MOTTO :

Ave, Caesar, morituri te salutant !

Slavă, Caesar, cei ce se duc la moarte te salută !

SUETONIUS
Vieţile Cezarilor - (Claudius)

MOTTO :

Fama post cineres maior venit !

După moarte renumele devine mai mare !

OVIDIUS
Ponticele

Imperiul - provincii

Imperiul a apărut ca instituţia politică cea mai complexă şi spectaculoasă a seminţiilor europene, constituţia lui viguroasă dominând încă istoria lor şi în prezent. Imperiul Roman propriu zis a durat circa cinci secole. El a reprezentat o suveranitate de rang mai înalt, care a dominat sau a cuprins diversele regalităţi subordonate.

Imperiul Roman, prin caracterul universalist al organizării sale, a fuzionat mulţimea celor mai diverse naţionalităţi şi a creat o stare de spirit unică peste ruinele guvernărilor şi religiilor particulare ale antichităţii mediteraneene.

Cunoaşterea cadrului geografic al Imperiului Roman este indispensabilă pentru înţelegerea istoriei sale. Nu este vorba de istoria metropolei romane ci de istoria vastelor teritorii ocupate, de aceea a tuturor popoarelor supuse succesiv, este vorba de istoria întregului bazin mediteranean, a Europei, Asiei occidentale şi a Africii septemprioriale, pe parcursul a patru-cinci sute de ani.

"Universul roman" era atât de vast, când Augustus i-a devenit stăpân, încât populaţiile, supuşii şi inamicii ce-i conturau istoria, reprezentau aproape toate seminţiile cunoscute în arealul geografic de unire a trei continente. Aceasta a dat imperiului o fizionomie unică pe care nici o formaţiune statală nu a mai reprodus-o ulterior. Alte imperii care s-au întins pe suprafeţe vaste şi peste mulţimi numeroase, n-au reuşit să dea instituţii comune la un aşa mare număr de populaţii, cu origini şi obiceiuri diferite. Nici imensa stăpânire mongolă, nici cea rusă sau imperiul colonial englez, aproape universal, nu pot fi comparate cu Imperiul Roman. Totodată acestuia i se datorează originile civilizaţiilor tuturor popoarelor europene moderne, în mod direct cele latine şi cea greacă şi indirect cele de rangul doi, germanice sau slave.

La originile statului roman s-a găsit micul popor latin. Italienii, cuprinzând populaţia ligurică şi populaţia etruscă, au devenit primii supuşi. În sud, italicii erau amestecaţi cu grecii iar în nord cu celţii. Cei din urmă ocupau bazinul fluviului Pad, Alpii şi cantoanele Dunării de sus, Galia şi Britannia, erau amestecaţi cu germanii în Galia septentrională, cu iberii în Spania centrală, cu populaţii asiatice în Centrul Asiei Mici. Iberii ocupau cele două versante ale Pirineilor. În lungul litoralului răsăritean al Spaniei iberii erau amestecaţi cu fenicienii iar cu celţii în centrul peninsulei. Germanii se întindeau în Europa centrală şi septentrională până la Dunărea superioară şi la Alpi, în sud. Mai la est, peste Vistula se găseau sarmaţii şi slavii.

Populaţiile greceşti sau grecizate ocupau Peninsula Balcanică şi litoralurile Mediteranei orientale. Rasele semitice ocupau Siria şi mai departe,

Arabia. În Armenia și Mesopotamia se întindeau populații cu origini diverse, rămășițe ale unui trecut îndepărtat, arieni, semiți, turanieni etc. Mai la răsărit se aflau populațiile iraniene și turaniene apoi cele indiene și chineze. În Africa, după Egipt, apăreau populațiile diverse și pestrițe ale deșertului și cele negre. Acestea erau amestecate cu semiți de-a lungul întregului litoral Mediteranean, de la Nil la coloanele lui Hercules.

În afară de India și China, care nu au avut decât relații comerciale cu Imperiul Roman toate celelalte teritorii cunoscute ale antichității au fost ori supuse, ori aliate, ori inamice. Istoria lor, pe durata a cinci secole, se confundă cu aceea a Imperiului Roman în care se găsește aproape istoria universală a acelor timpuri.

În imperiul din primul secol, nu erau numai diferențe radicale între populații și limbi dar mai ales, între obiceiuri și grad de civilizație. Existau între populațiile imperiului toate treptele de evoluție umană, de la barbaria cea mai grosieră până la civilizația cea mai rafinată.

Opera împăraților romani s-a materializat prin a uni toate elementele și prin a le da coeziune, prin a face să domnească pacea, în interior peste câteva secole și prin a da lumii înconjurătoare acea binefacere necunoscută până atunci și nici după aceea, "*pacea romană*".

O prezentare succintă a provinciilor vastului teritoriu imperial ajută la formarea unei imagini cât mai realiste asupra sarcinilor ce stăteau pe umerii împăraților, sub scuturile legiunilor și în condeiul administrației. Tabloul cel mai sugestiv este cel de la anul 117 d.Ch. când a luat sfârșit domnia lui Traianus și cel din jurul anului 400 d.Ch., când necesitatea unei conduceri mai eficiente a atras o divizare a marilor provincii.

Provinciile în anul 117 d.Ch.	Data constituirii	Administrarea	Provinciile în anul 400 d.Ch.
Sicilia	241 a.Ch.	senatorială	Sicilia
Sardinia și Corsica	231 a.Ch.	senatorială apoi imperială	Sardinia Corsica
Hispania citerior sau Tarraconensis	197 a.Ch.	imperială	Tarraconensis Carthaginensis Gallaecia et Asturia Insularum Balearium
Hispania ulterior sau Baetica	197 a.Ch.	senatorială	Baetica
Lusitania	desprinsă din Hispania ulterior în 27 a.Ch.	imperială	Lusitania
Gallia Narbonensis	120 a.Ch.	imperială 27 - 22 a.Ch. apoi senatorială	Narbonensis prima Narbonensis secunda Viennensis
Aquitania	17 d.Ch.	imperială	Aquitania prima Aquitania secunda Novempopulana

Lugdunensis	17 d.Ch.	imperială	Lugdunensis prima Lugdunensis secunda Lugdunensis tertia Lugdunensis senonia Maxima Sequanorum
Belgica	17 d.Ch.	imperială	Belgica prima Belgica secunda
Germania superior	17 d.Ch.	imperială	Germania prima
Germania inferior	17 d.Ch.	imperială	Germania secunda
Alpium Maritimarum	14 d.Ch.	imperială	Alpium Maritimarum
Alpium Cottiarum	sub Nero	imperială	Alpium Cottiarum (anexată la Italia de Dio Cletianus)
Alpium Poenninarum	sec. II d.Ch.	imperială	Alpium Poenninarum et Graiarum Maxima Caesariensis Flavia Caesariensis
Britannia	43 d.Ch.	imperială	Britannia prima Britannia secunda Valentia
Raetia	15 a.Ch.	imperială	Raetia prima Raetia secunda
Noricum	15 a.Ch.	imperială	Noricum mediterraneum Noricum ripense
Pannonia superior	10 d.Ch. despărţite în 102-107 d.Ch.	imperială	Pannonia prima Pannonia secunda
Pannonia inferior		imperială	Saria Valeria
Illyricum sau Dalmatia	167 - 59 a.Ch.	senatorială apoi imperială după 11 a.Ch.	Dalmatia Praevalitana
Moesia superior	29 a.Ch. împărţită sub Domitianus	imperială	Moesia Prima Dacia ripensis Dacia mediterranea Dardania
Moesia inferior		imperială	Moesia secunda Scythia (ultimele două anexate la Thracia)
Dacia	107 d.Ch.	imperială	Evacuată sub Aurelianus 270 - 275 d.Ch.
Thracia	46 d.Ch.	imperială	Europa Thracia Haemimontus Rhodope
Macedonia	146 a.Ch.	senatorială imperială de la Tiberius la Claudius	Macedonia prima Macedonia secunda Thessalia Epirus nova

Achaia	146 a.Ch.	senatorială imperială 15 a.Ch. - 14 d.Ch.	Achaia
Epirus	probabil sub Vespasian	senatorială	Epirus
Asia	133 a.Ch.	senatorială	Asia proconsularis Hellespontus Lydia Phrygia salutaris Phrygia pacatiana Caria Insularum provincia
Bithynia et Pontus	74 a.Ch. apoi 63 a.Ch. și 7 a.Ch.	senatorială apoi imperială după 135 d.Ch.	Bithynia Honorias Paphlagonia Helenopontus Pontus Polemoniacus
Galatia	25 a.Ch.	imperială	Galatia prima Galatia salutaris Lycaonia Pisidia
Cappadocia	17 d.Ch.	imperială	Cappadocia prima Cappadocia secunda Armenia prima Armenia secunda
Pamphylia et Lycia	25 a.Ch. iar Lycia anexată în 43 d.Ch.	imperială până în 135 d.Ch. apoi senatorială	Pamphylia Lycia
Cilicia	64 a.Ch.	imperială	Cilicia prima Cilicia secunda Isauria
Cyprus	despărțită de Cilicia în 27 a.Ch.	imperială 27 - 22 a.Ch. apoi senatorială	Cyprus
Syria	64 a.Ch.	imperială	Ephratensis Syria prima Syria secunda Phaenicia prima Phaenicia secunda Palestina prima Palestina secunda Palestina tertia
Arabia	105 d.Ch.	imperială	Arabia
Armenia	114 d.Ch. 115 d.Ch.	imperială	Evacuată în 117 d.Ch.
Mesopotamia	Evacuată 117 d.Ch. recucerită 165 d.Ch.	imperială	Osrhoene Mesopotamia

Assyria	115 d.Ch.	imperială	Evacuată în 117 d.Ch.
Aegyptus	30 a.Ch.	imperială	Aegyptus Augustamnica Heptanomis sau Arcadia Thebais Lybia inferior
Creta et Cirenaica	74 a.Ch. 67 a.Ch. reunite în 27 a.Ch.	senatorială	Creta Lybia superior
Africa	146 a.Ch.	senatorială	Africa proconsularis Byzacena Tripolitania
Numidia	46 a.Ch. provincie particulară după Septimius Severus	imperială	Numidia
Mauretania Caesariensis	40 d.Ch.	imperială	Mauretania prima sau Sitifensis Mauretania secunda sau Caesariensis
Mauretania Tingitana	40 d.Ch.	imperială	Tigitana

Divizarea Italiei în unsprezece regiuni de către Augustus

Anii domniei lui Augustus	Anul 400 d.Ch.
Venetia sau Histria	Venetia et Histria
Italia Transpadana	-------------------
Liguria	Liguria
Aemilia	Aemilia
Etruria et Tuscia	Tuscia annonaria
Umbria	Tuscia suburbicaria
Picenum	Flaminia et Picenum annonarium
	Valeria et Picenum suburbicarium
Samnium	Samnium
Brutti et Lucania	Lucania et Brutti
Apulia et Calabria	Apulia et Calabria
Campania	Campania

Prefecturile imperiului - 400 d.Ch.

1. Prefectura Gallia (3dioceze, 29 provincii)
- Dioceza Hispania
- Dioceza "septem provinciarum" (Gallia, Belgica, Germaniile și Alpii etc.)
- Dioceza Britannia

2. Prefectura Italia (3 dioceze, 30 provincii)
- Dioceza "Urbis Romae"
- Dioceza Italia
- Dioceza Africa

3. Prefectura Illyria (2 dioceze, 1 proconsulat, 12 provincii)
- Dioceza Dacia
- Dioceza Macedonia
- Dioceza Achaia

4. Prefectura Orient (5 dioceze, 46 provincii)
- Dioceza Orient
- Dioceza Augustalia
- Dioceza Asia
- Dioceza Pontica
- Dioceza Tracia

Centrul politic și geografic al imperiului era *Italia*. Epuizată de războaiele de cucerire romane, de războaiele sociale și civile din secolul I a.Ch. ea a trăit politica constituirii coloniilor de veterani. În timp ce Roma se umplea de cerșetori câmpiile necultivate se transformau în pășuni goale.

Populația Italiei și-a păstrat multă vreme privilegiile, în cadrul imperiului. Nu era o mare diferență între romani și italieni. Ceea ce se numea Italia, erau o serie de orașe romane libere, care nu plăteau contribuția funciară și nu furnizau armată în contingente regulate. Cum suveranitatea nu mai aparținea poporului ci împăratului, italienii au fost, progresiv, asimilați altor supuși.

Italia, întinsă până la Alpi, a fost împărțită de împăratul Augustus în unsprezece regiuni care, mai târziu, au devenit baza organizării administrative. Defectele administrațiilor urbane au determinat privarea lor de autonomie. Aceasta a subsistat până la începutul celui de al doilea secol. Către anul 300 d.Ch. Italia a trebuit divizată în provincii și privată de exceptarea ei de la impozite. Regiunea septentrională întreținea curtea de la Milano sau de la

Ravenna iar regiunea meridională ("*suburbicaria*") întreţinea oraşul Roma.

Insulele italiene au fost anexate din secolul al III-lea a.Ch. Sicilia pacificată de mult timp şi exploatată deplin pentru bogăţiile sale agricole, cuprindea 68 de aşezări importante dintre care 12 erau colonii romane. Celelalte şi-au păstrat formaţiunea lor greacă.

Sardinia, care a existat, alternativ, ca provincie imperială sau senatorială, era privită ca o ţară cucerită şi domeniu al statului. Aşezările erau administrate de prefecţi numiţi de guvernatorul roman.

Spania nu a fost definitiv supusă decât în anul 19 a.Ch., în primii ani ai imperiului. Sudul ce forma provincia Boetica fusese pacificat cu mult înainte. Bogăţiile miniere şi agricole de acolo erau mari. În centru celtiberii acceptaseră supunerea dar oraşele erau rare. În nord-vest triburile gallaecilor şi asturilor trăiau ţinute în frâu de două legiuni. Asturii şi cantabrii erau sălbatici veritabili.

Boetica şi partea limitrofă a provinciei Hispania Tarraconensis au devenit complect latine, ca obiceiuri şi limbă, chiar din primul secol al imperiului. Construcţiile, drumurile, emigraţia miilor de colonişti romani, s-au desfăşurat cu atâta rapiditate, încât din anul 75 d.Ch. s-a putut confirma, pentru întreaga Spanie, dreptul latin ("*jus Latii*"). Spania a dat imperiului doi dintre cei mai buni suverani, Traianus şi Hadrianus.

Gallia a primit o complectă organizare de la Augustus. În anii 38 şi 27 a.Ch. au fost, încă, necesare reprimări ale unor revolte în Aquitania. Gallia Narbonensis, romanizată cu mai mult de un secol înaintea domniei lui Augustus, se arăta docilă. Restul teritoriului galez era acoperit de trei provincii. În ansamblu, Gallia cuprindea 300 la 400 de cantoane pe care le-a grupat Augustus în jurul a 64 de oraşe. Au luat naştere mari aşezări, printre care Lugdunum (Lyon) se remarca drept capitală comună, unde cultul împăratului s-a centralizat odată cu administraţia financiară a celor trei provincii.

Pe frontiera Rhinului s-a desprins o porţiune largă a teritoriului care forma *cele două provincii ale Germaniei.*

În afara Aquitaniei, galezii s-au arătat, în general, refractari faţă de civilizaţia romană. Populaţiile aveau anumite privilegii garantate prin tratate particulare dar aristocraţia locală refuza "*dreptul cetăţii romane*". De-a lungul a două generaţii acea rezistenţă s-a atenuat şi multe regiuni au cerut aplicarea "*dreptului cetăţii*" iar romanizarea a evoluat fiind favorizată de coloniile romane.

Teritoriile din Alpi trebuiesc clasificate aparte. Romanii le-au neglijat cu toate că actele de tâlhărie ale muntenilor aveau caracter permanent. Aceştia aveau impertinenţa să ceară plată de la armatele romane pentru a le lăsa trecerea liberă.

Augustus a supus, în anul 14 a.Ch., *Alpii Maritimi* și cele patru orașe de pe malurile râului Var. Provincia a fost ulterior mărită spre nord. *În Alpii Cottieni,* regatul lui Cottius și cele 14 orașe guvernate de el s-au incorporat imperiului ca și precedentele. Aceste noi teritorii au obținut, în secolul 1 d.Ch., dreptul latin. *În Alpii Pennieni* populația s-a arătat foarte nesupusă dar a trebuit să îngenuncheze până la urmă în fața lui Augustus, a tenacității și durității proprii trupelor romane. Cu toate acestea provincia nu a găsit o organizare definitivă decât în secolul 2 d.Ch., când a cuprins unele teritorii spre vest și sud.

Britannia a trebuit cucerită încet. Augustus a exercitat asupra ei un fel de protectorat. Claudius a continuat cucerirea începută de Agricola și a fortificat frontiera septentrională renunțând la cucerirea nordului insulei (43 d.Ch.). A ridicat un val de apărare. Mai târziu Hadrianus a retras frontiera spre sud și a trasat o dublă linie de apărare. Cea de la nord era flancată de 80 de redute. Antoninus Pius a reamplasat frontiera spre nord și a ridicat un val de pământ pe linia lui Claudius. Septimius Severus a revenit la fortificația lui Hadrianus, în sud. Britannia nu a beneficiat decât puțin de latinizare.

Provinciile danubiene l-a alăturat imperiului, Augustus. Ele se întindeau între Alpi și fluviu. *Raetia* ajungea până la râul Inn, cuprinzând estul Elveției de azi, sudul Bavariei și nordul Tirolului actual. Raetia a fost cucerită în anul 15 a.Ch. de către Drusus și Tiberius.

Romanii au fondat acolo un număr de orașe, printre care Augusta Vindelicorum (Augusburg) dar provincia a păstrat caracterul de guvernământ militar.

Regatul Noricum, redus la starea de provincie în același timp, a păstrat o anumită autonomie până la sfârșitul celui de al 2-lea secol d.Ch. Se întindea de la Inn la Kahlemberg ("*Catius mons*") și corespundea teritoriilor actuale din Austria, Salzburg și Carintia.

Mai la răsărit *Pannonia* a rezistat romanilor mai energic decât Noricum. Cucerirea ei a durat mai mult de douăzeci și cinci de ani (35-9 a.Ch.) și a necesitat noi campanii de pacificare, în anii 6 și 9 d.Ch. Populația indigenă a fost exterminată, cea mai mare parte a adulților trebuind uciși sau vânduți departe. Provincia era amplasată la nordul și estul Saxei de azi, cuprindea cotul Dunării și Ungaria vestică, actuală. Romanii au creat aici numeroase orașe: Simium, Mursa (Eszeg), Aquincum, Savaria (Szombathely), Siscia (Siszek), Emona (Laibach), Vindobona (Viena) și altele. Această provincie subdivizată ulterior a căpătat o mare importanță în imperiu.

Illyria cuprindea vasta regiune dintre Alpi, Dunăre, Adriatica și Balcani (Hemus). Numele generic al provinciei a fost împrumutat de la vechea Illyrie (Albania septentrională) subjugată în jurul anului 167 a.Ch.

Dalmația, cuprinsă în Illyricum, a fost încet, încet subjugată tot de Augustus. Sălbaticii munteni n-au cedat decât după înfrângerea aliaților din Pannonia. Vecină cu Italia, Dalmația s-a romanizat iar orașele de aici s-au înmulțit mai ales pe litoralul unde s-au stabilit colonii romane. Vechea Dalmație îngloba Bosnia actuală.

Provincia Moesia se întindea între Dunărea de jos și Balcani (Hemus). Teritoriul s-a supus în anul 29 a.Ch., fără mare dificultate. Limita de vest se găsea pe actualul râu Drina din Serbia iar cea de est pe litoralul Mării Negre (Pontus Euxinus). Mai târziu provincia a trebuit divizată în Moesia superior (Serbia) și Moesia inferior, la est de râul Ciabrus (Ţibrita) până la Marea Neagră. Provincia cuprindea polisurile grecești de pe litoralul mării și coloniile romane, precum Singidunum (Belgrad).

În secolul 3 d.Ch. acest vast teritoriu a devenit foarte prosper. Pe malul drept al Dunării s-au înmulțit orașele romane care au rămas vetre de locuire până în zilele noastre: Nicopolis, Sistova și Vidin. Guvernatorul Moesiei inferioare extindea influența romană asupra litoralului nordic al Mării Negre. Coloniile grecești din regiune plăteau tribut sarmaților dar păstrau, ca garanție, protectoratul Romei. Orașul Tyras (Cetatea Albă) a făcut parte din Moesia inferior până în anul 237 d.Ch. iar regatul Bospor (Crimeea) a recunoscut autoritatea romană până în secolul 4 d.Ch. Suveranii de acolo plasau pe monede efigiile împăraților romani aflați pe tron. Orașul Chersones, dintre Tyras și Crimeea avea o garnizoană romană, înaintată în inima Sciției.

La nord de Dunăre a organizat Traianus *marea provincie a Daciei,* subdivizată de Hadrianus, în Dacia superior și Dacia inferior, iar apoi, de Marcus Aurelius în trei provincii.

În urma războaielor cu dacii, Traianus a simțit că provincia este încă nesigură dar foarte bogată și puțin populată. Pentru a transforma Dacia în ad provincie romană adevărată, a apelat la transfer de populație romanizată din toate provinciile vechi ale imperiului. Operațiunea s-a afirmat ca cel mai extraordinar succes al colonizării romane. Cu toate că romanii n-au deținut provincia decât o sută șaizeci de ani, în Dacia s-a creat o populație profund romanizată din care s-a ridicat poporul român, poporul latin cel mai răsăritean, care a rămas ca o insulă într-o mare de slavi și de alte popoare barbare. *Poporul român a fost singurul care a păstrat nu numai ființa dar și numele romanilor.* Atunci când Aurelianus și-a retras garnizoanele din Dacia, a transferat și administrația, iar ca amintire a numit o altă provincie drept Dacia, la sud de Dunăre.

S-a dat, de obicei, numele de Illyricum la întreg ansamblul de provincii danubiene. Viața romană s-a dezvoltat, aici, cu bogăție și fecunditate. De la

pantele Alpilor și ale Balcanilor până la Dunăre, în apropierea barbarilor germani și slavi, cu obiceiuri grosiere, s-au ridicat orașe, colonii și cetăți privilegiate, dar și tabere și fortărețe care țineau la respect inamicul. În același timp Illyricum a devenit una din părțile vitale ale imperiului, pentru că locuitorii păstraseră obiceiurile războinice pierdute de populațiile din Italia. De aici s-au ridicat singurii împărați luptători, care au oprit, un timp, decăderea romană și mai târziu marele împărat bizantin Justinian.

Tracia a cărei importanță era mare datorită plasării între Europa și Asia, era una dintre regiunile cele mai refractare la civilizația superioară, romană. Partea meridională, colonizată de greci, a căzut în puterea romană în același timp cu Macedonia. Împotriva indigenilor, din interior, romanii au dus un război metodic deoarece rezistența era foarte disciplinată. La început populațiile de aici s-au supus în calitate de aliate, conduse prin intermediul prinților indigeni. În 46 d.Ch. s-a produs transformarea Traciei într-o veritabilă provincie, cu administrație romană.

Orașele grecești de pe coastă au avut statut de orașe libere, iar interiorul teritoriului s-a partajat în 50 de unități teritoriale strategice, în care s-au grupat triburile indigene. S-au stabilit aici colonii romane, au fost create sau reconstruite orașe: Traianapolis, Philippopolis (Plovdriv), Hadrianapolis (Aridrianopol-Edirne).

Progresele vieții urbane și prosperitatea s-au ridicat pe culmi în secolele 2 și 3 d.Ch. Tracia, subdivizată în șase provincii, reprezenta în secolul 4 d.Ch., una dintre părțile cele mai populate și mai bogate ale imperiului.

Macedonia constituia bulevardul puterii romane în această regiune. Vechii macedoneni, divizați în patru districte au avut o autonomie ce le permitea aplicarea legilor proprii, alegerea propriilor magistrați, baterea de monedă, perceperea impozitelor ce se vărsau romanilor etc. În același timp orașele Dyrrachium, Amphipolis și Thessalonic erau libere. Primul a devenit alături de Pella (fosta capitală a lui Filip al II-lea și a lui Alexandru Macedon) de Philippis Cassandria (Potideea) și de altele, colonie romană. Marea cale militară a peninsulei balcanice, "*Via Egnatia*" traversa Macedonia de la Dyrrachium la Thessalonic, unind Italia cu Orientul. Pacea, obținută prin liniștea barbarilor vecini, (dardani, traci, illiri) a asigurat provinciei prosperitate.

Achaia, vechea Grecie, nu și-a revenit. Toate confederațiile ei fuseseră dizolvate iar puterea politică pierdută. Orașele îi erau izolate iar dintre acestea numai câteva rămăseseră libere (Atena, Sparta, Delfi). Cea mai mare parte nu aveau nici un privilegiu. Alipită, la început, la Macedonia, Achaia nu a devenit provincie separată decât în 27 a.Ch. Epirul i-a fost alipit pentru scurt timp. Colonii romane s-au fondat la Corint, Patras, Actium (Nicopolis). În

timp ce marile provincii occidentale, Spania și Gallia, precum și provinciile danubiene obțineau mari beneficii de la dominația romană, dezvoltând o bogăție materială și o civilizație urbană pe care încă nu o cunoscuseră, în Grecia, ruina puterii politice atrăgea ruina materială. Populația se împuțina fără încetare iar terenurile necultivate se transformau în pășuni goale. Insulele nu mai erau cultivate. Situația Epirului și a zonelor muntoase a evoluat cel mai rău, triburile acestei zone au recăzut în semibarbarie. Din ele, Roma își recruta unii dintre cei mai duri ostași.

Asia Mică s-a bucurat de avantajele unui teritoriu favorizat atât în vechime, cât și sub sceptrul bizantin sau sub ocupația turcă.

Platourile din centru, munții și bogatele văi de pe cuprinsul său au adăpostit mulțime de regate și populații. Acelea au acceptat, ușor, dominația romană în care, similar celei persane, respectau organizarea și obiceiurile lor particulare. La început romanii n-au ocupat decât zonele de coastă și câmpiile occidentale lăsând la interior dinastiile locale care li se declarau vasale. În mod lent, autonomiile au dispărut una după alta din rațiuni economice sau de siguranță a imperiului.

Prima provincie constituită pe acest teritoriu a fost *Asia*, vechiul regat al Pergamului, cuprinzând vechea Lydie cu Mysia, Caria și coloniile grecești ale Eolidei, Ioniei și Dorìdei (fără insula Rodos, încorporată sub Vespasianus). Limitele spre est ale posesiunilor romane s-au schimbat în multe reprize. Așezările urbane erau foarte numeroase. Se numărau până la 500 și s-au grupat în 44 de districte. Multe orașe aveau privilegiul autonomiei. Târziu, Asia a dat naștere la șapte provincii mici, mai ușor de administrat.

Bithynia (de la Rhyndacus la Sangarius) a crescut teritorial la moartea regelui Mitridate, preluând Pontul occidental până la Halys. Atât fracțiunea cea veche cât și cea nouă și-au păstrat instituțiile particulare. Prima cuprindea 17 orașe iar cea de a doua 11, dintre care unele se bucurau de privilegii, cu titlul de orașe libere sau de colonii.

În Asia Mică s-au localizat puține colonii romane deoarece teritoriul nu provocase războaie de rezistență iar armatele staționau puțin în marșurile lor spre și dinspre Orient. Ca urmare s-au ivit puține ocazii de stabilire a veteranilor.

Regatul Galatiei redus la starea de provincie în anul 25 a.Ch. se găsea amplasat în zona centrală a Asiei Mici. Cuprindea vaste teritorii formate din Galatia propriuzisă (Ancyra, Pessinuta, Tavium), Pisidia, Phrygia orientală, Lycaonia, Isauria, Paphlagonia meridională, o parte din Pont (Amasia și Comana) și pentru puțin timp, i s-a alăturat, în anul 63 a.Ch., Pontul Polemoniac, de care depindea coasta Pontului Euxin până la Trebizonda.

Provincia cuprindea două orașe libere, Sagalassus și Termessus alături de numeroase colonii romane, Iconium, Claudiopolis, Antiochia din Pisidia etc. Fiecare din regiunile enumerate și-a păstrat propria administrație cu propria capitală și propria adunare.

Când *regatul Cappadociei* a devenit provincie romană (17 d.Ch) i s-a lăsat propria administrație cu 11 zone. Provincia s-a mărit, ulterior, prin anexarea Pontului, a Armeniei Mici și a Lycaoniei cu Iconium. Ea continua spre est până la Eufratul de sus și până la Taurusul de Est. Era un teritoriu preponderent rural, cu puține orașe, așa că influența romană s-a arătat mediocră, mai slabă ca în Galatia. În secolul 2 d.Ch, malurile Pontului Euxin, din zona caucaziană, s-au atașat Cappadociei, până la Phasis și Dioscurias. În munții din interior se mențineau mici prinți indigeni dar vasali fideli.

Armenia Mică ("Armenia Minor") cuprindea valea superioară a Eufratului împreună cu orașul Militene. Această provincie a Cappadociei avea o reală importanță politică pentru că era alăturată Armeniei și Caucaziei. La patru orașe vechi (Tyane, Mazaca, Ariarathia, Archelais), romanii au adăugat succesiv altele cincisprezece. Dovedindu-se o zonă "fierbinte" romanii au divizat-o în șapte subdiviziuni administrative, în sec. 4 d.Ch.

Provincia *Lycia și Pamphylia* data din timpul domniei lui Vespasianus. Pamphylia, anexată în 103 a.Ch. s-a unit, la început, cu Cilicia, apoi cu Galatia și târziu, cu Lycia. Ea rămăsese liberă până la domniile lui Nero și Galba. Cele două părți ale provinciei, Lycia și Pamphilia și-au conservat naționalitatea distinctă. Lycia era o confederație formată din 23 de orașe, care își alegea liber funcționarii.

Cilicia nu s-a departajat, ca provincie particulară, decât din timpul lui Hadrianus. Romanii au lăsat să subsiste aici, mult timp, mici dinastii locale. Șase orașe erau libere: Tarsus, Anazarbus, Corycus, Mopsus, Seleucia ad Calycadnum și Aegae. Mai existau, acolo, trei colonii romane. Provincia Cilicia nu a avut, în realitate, nici o unitate. Din existența ei se desprind mai mult de douăsprezece perioade diferite care servesc la socotelile cronologice.

Insula *Cypru* atașată, un timp, de provincia Cilicia a devenit provincie de sine stătătoare în anul 27 a.Ch. Cuprindea cincisprezece orașe între care s-au remarcat Paphos și mai târziu Salamina.

Siria a suportat împărțiri de o manieră foarte complicată din cauza mulțimii de populații și a luptelor interne, aproape continue, între acestea. Sirienii, pe jumătate elenizați, se întindeau până aproape de Damasc; la est și sud se găseau arabi; la vest fenicieni și mai la sud evrei. Toți aceștia vorbeau limbi diferite iar teritoriile lor cuprindeau orașe elenizate. Un mare număr de dinastii locale se mențineau în districte mai mult sau mai puțin vaste.

Romanii s-au substituit seleucizilor, respectând aproape toate diviziunile dar realizând, gradual, în timp, unitatea.

Orașelor le-au acordat o constituție aristocratică censitară, lăsându-le administrarea și gestiunea veniturilor. În toată zona maritimă s-a favorizat dezvoltarea și restaurarea orașelor. Teritoriul a primit o împărțire în circumscripții urbane. În centrul provinciei, dimpotrivă, imperiul s-a folosit de dinastiile domnitoare locale ca de niște agenturi responsabile. Ca peste tot micile regate s-au dizolvat succesiv, răpindu-li-se orice autonomie: Commagene (aflat între Eufrat, Amanus și Siria) în anul 72 d.Ch, Chalcis (aflat între munții Liban și Antiliban), în anii 48 sau 49 d.Ch, regatul Arethusa și Emesa, sub Diocletianus, regatul de Damasc, în anul 106 d.Ch.

Iudeea organizată asemănător Siriei, a devenit la început regat vasal. Apoi, după moartea regelui Herod (4 a.Ch.) s-a operat o împărțire în trei regiuni. Din nou, în 41 d.Ch întregul regat s-a reunit în mâinile lui Herod Arippa. După anul 44 d.Ch teritoriul a trecut în administrarea procuratorilor romani, iar datorită revoltelor repetate iudeii au cunoscut o exterminare brutală și o împrăștiere aproape generală.

În plin deșert, în oaza "*Palmyra*", se născuse pe nesimțite un oraș grecizat, de comerț și tranzit. Palmyra, anexată în 106 d.Ch, a cunoscut în continuare o mare importanță din punct de vedere comercial, și strategic, până la revolta reginei Zenobia, când Aurelianus a șters-o din istorie.

Iudeea sau Siria Paloestinoe a deținut aproape totdeauna statutul de provincie particulară.

Siria propriu zisă a divizat-o Septimius în "*Siria Coele*" și "*Siria Phoenice*". Prima cuprindea nordul împreună cu Antiohia și Commagene iar cea de-a doua Phenicia, Emesa, Damascul, Palmyra, Auranitis, Bataneea și Trachonitis. Mai târziu pentru o mai ușoară și concretă conducere, cele trei provincii s-au partajat în șapte.

Siria a constituit o parte principală a Imperiului roman datorită gradului înalt de populare, datorită bogăției și originalității sale. Elementul roman s-a adăugat celorlalte elemente autohtone: sirian, arameean, phenician, evreu, arab și grec.

Provincia *Arabia* cuprindea regiunile Bostra și Petra (Iordania), anexate de Traianus în anul 105 d.Ch.

Provinciile Eufratului, disputate cu parții și apoi cu perșii, au aparținut discontinuu imperiului.

Armenia, de la Eufrat la Marea Caspică, era un regat care devenea, alternativ vasal față de cele două puteri vecine. Nu a trăit, definitiv, statutul de provincie decât sub Imperiul Bizantin.

Mesopotamia și Assyria, cucerite de Traianus, în anul 117 d.Ch, au fost evacuate imediat de către Hadrianus. La un interval de timp Marcus Aurelius a reocupat regiunea septentrională, dintre Eufrat și Tigru, reînființând o provincie numită Mesopotamia. Zona orientală a ei, Orshoene, a rămas în grija dinastiei indigene vasale. Colonii romane s-au amenajat la acest capăt de imperiu, în Ninive, Carrhae, Singara, Edessa, Nibisis etc. Ultimul a fost cedat perșilor, în 363 d.Ch, de către împăratul Iovianus, după moartea împăratului Iulianus Apostatul care murise eroic chiar în campania victorioasă împotriva regatului susanid. Acesta este primul exemplu de cedare forțată a unui teritoriu roman. Iovianus a cedat prea ușor Nibisis-ul pentru a-și putea acoperi retragerea trupelor și drumul spre tronul imperial.

Iulianus Apostatul dusese o campania rapidă și victorioasă în inima regatului persan și avea inițiativa asupra dușmanului în clipa când i-a survenit moartea. Situația grea a perșilor i-ar fi determinat să încheie o pace fără condiții, chiar rușinoasă, nu o pace prin care să aibă câștiguri.

Dintre provinciile africane cea mai importantă era *Egiptul*, cel mai vechi stat mediteranean. Augustus îi rezervase un loc aparte, fiind considerat drept domeniu al împăraților căruia i se aplica un tratament ce implica precauții și respect.

Celelalte provincii enumerate, erau eterogene, cu orașele, zonele, populațiile, limbile și obiceiurile lor diferite, cu seminții rivale sau inamice asupra cărora plana "*pax romana*". Egiptul, în schimb, era o țară vastă cu șapte-opt milioane de locuitori, cu o omogenitate ideală pentru acele vremuri. Egiptului i s-a lăsat sistemul administrativ al Ptolemeilor, limba greacă s-a menținut ca limbă oficială, iar vice-regele era numit direct de împăratul roman. Instituțiile religioase i-au fost respectate cu grijă.

Specificul poporului egiptean s-a păstrat fără a se încerca un efort de romanizare. Acolo romanii au întâlnit și au respectat civilizații mai vechi și mai înalte, cea egipteană și cea greacă. Acele civilizații au constituit un exemplu pentru cuceritori, fiind obiect de imitație, asimilare și prelucrare. În cadrul provinciei Egipt câteva orașe grecești au păstrat organizarea lor particulară iar Alexandria a primit un tratament aparte.

Cei vechi nu aminteau decât de patru provincii africane ale Imperiului Roman, Cyrenaica, Africa, Nimidia și Mauretania. În acest fel, ei cuprindeau Egiptul între provinciile asiatice.

Cyrenaica era separată de Egipt prin terasele deșertului "*Catabathmus*". Singurătățile din Marmarica au fost și ele supuse iar locuitorii nomazi atașați la Cyrenaica. La fel și insula Creta. Provincia continentală Cyrenaica nu era prosperă ci într-o oarecare decadență, situație ce se resimțea

şi în Creta.

Prima posesiune, de pe continentul african, s-a constituit în jurul capitalei feniciene (punice), Cartagina. De aici a început cucerirea romană a întregului litoral de nord al continentului negru.

Provincia denumită, de la început, "Africa", s-a transformat, pentru multe secole, într-unul din grânarele ce aprovizionau sau înfometau metropola.

Africa (astăzi Tunis şi Libia) adică vechiul teritoriu al Cartaginei, s-a mărit în anul 25 a.Ch., prin anexarea Numidiei, care se întindea la apus.

Numidia a devenit o provincie particulară sub Septimius Severus. Diocletianus a despărţit de provincia Africa, Byzacena şi Tripolitania. Triburile berbere şi-au păstrat o parte din autonomie datorită lipsei lor de importanţă. Elementul phenician a rămas preponderent în provincia Africa împreună cu limba şi religia sa. Totodată şi elementul roman a crescut mult în importanţă pe timpul secolelor de dominaţie. Astfel, Cartagina a devenit centrul unei civilizaţii latino-africane foarte curioase. Pe timpul lui Plinius cel Bătrân, în Africa şi în Numidia, existau şase colonii romane, mai mult de cincisprezece oraşe ce deţineau *"dreptul cetăţii"* romane şi treizeci de oraşe libere.

Mauretania era un regat vasal ce a suportat anexarea în anul 40 d.Ch. Din ea s-au format două mari provincii, Mauretania Caesariensis şi Mauretania Tingitana, cu un mare număr de colonii romane şi cu urme adânci de romanizare.

Imperiul Roman - frontiere

Una dintre sarcinile primordiale ale imperiului o constituia organizarea şi stabilizarea frontierelor. Acestea defineau teritoriul şi asigurau apărarea împotriva inamicului exterior. Augustus s-a preocupat să traseze frontiere naturale, cursuri de ape sau munţi. Prin testament a cerut ca ele să fie păstrate. Aceasta presupunea ca războaiele de cuceriri să înceteze iar politica militară să devină defensivă.

Evenimentele au evoluat altfel. Claudius a anexat Britannia iar Traianus a cucerit Dacia şi Mesopotamia. Ulterior s-a revenit, însă, la indicaţiile fondatorului imperiului.

S-a militat pentru asigurarea de frontiere continue care să protejeze

imperiul fie prin bariere naturale, fie prin linii întărite. Dorința era nu numai de a se asigura apărarea dar și aceea de izolare a imperiului.

Liniile întărite de pe frontiere nu aveau numai rolul de apărare ci și pe acela de a închide, în general, toate comunicațiile. Spre exemplu condițiile de pace impuneau triburilor quazilor, marcomanilor, iazigilor și burienilor, care locuiau în partea de sus a Dunării, obligația de a lăsa, de-a lungul frontierei, mai multe mile nelocuite și pustii. Nu aveau voie să aibă nici un vas pe fluviu în timp ce flotila romană a Dunării supraveghea comunicațiile pe apă. Rigoarea acțiunilor polițienești exercitate, la frontiere, în legătură cu persoanele particulare și cu comercianții au evoluat de la o epocă la alta. Străinii nu aveau voie să treacă frontiera decât ziua, după ce își lăsau armele și numai însoțiți de o escortă militară romană pe care trebuia să o plătească.

Din timp în timp accesul peste frontieră era interzis iar pentru trecere erau necesare înscrisuri speciale de la împărat.

Circulația comercianților beneficia însă de condiții mult mai ușoare, deoarece aducea unele avantaje statului.

Precauțiile pentru izolarea imperiului s-au dovedit benefice deoarece au contribuit la creșterea omogenității populației, în spatele frontierei naturale sau artificiale.

La nord, linia Rhinului și a Dunării era aceea care făcea separația față de popoarele germanice sau slavice. Mlaștinile de la gurile Rhinului erau apărate de batavi, vasali ai romanilor. La nivelul actualului Köln (Colonia Agrippinensis) mare colonie și tabără militară, Agrippa a cantonat ubienii și tongrii, dușmani ai suebilor și ai cattilor, care apărau trecerea fluviului.

De la revărsarea râului Main, frontiera trecea pe malul drept al Rhinului și o linie de apărare fortificată mergea până la cotul Dunării, acoperind "Câmpiile Decumate". Din acest punct frontiera naturală urma cursul Dunării până la Marea Neagră (Pontus Euxinus), cu excepția timpului în care Dacia a devenit provincie a imperiului. Puternice colonii romane s-au stabilit în unghiul deschis al Pannoniei, în văile Savei și Dravei, astfel încât să acopere trecerea spre Italia dinspre partea cea mai vulnerabilă. Pe cursul Dunării, în aval, se mai găseau orașele Taurunum (Semlin) și Sirmium, apoi orașele Moesiei.

În Asia, frontiera a fost flotantă. Ascendentul imperiului se întindea peste țările din Caucaz dar nu și dominația sa directă.

Armenia a ieșit, de multe ori, de sub dominația romană iar Mesopotamia a trecut, de multe ori, dintr-o mână în alta, în disputa cu parții sau apoi cu perșii. Limita Siriei se găsea în deșert, unde Palmyra servea drept avanpost.

În Africa, deasemeni, frontiera meridională era formată tot de deşert. Acolo fuseseră multiplicate posturile de la deschiderea văilor naturale dinspre interior.

Pentru o concretizare sumară a frontierelor naturale ale Imperiului Roman se porneşte de la limita, lungă, trasată de litoralul Atlantic, se trece de-a lungul Rhinului, al Dunării, prin apele Mării Negre, prin munţii din estul Asiei Mici, pe cursul superior al Eufratului şi al Tigrului, prin deşertul arabic, pe la Marea Roşie, în sudul Egiptului, pe lângă deşertul Nubian, apoi prin nordul deşertului Saharian până la Oceanul Atlantic.

Impresionante şi chiar consternante ca efort uman şi meticulozitate militară, se prezintă nemăsuratele, încă, ziduri de apărare, valuri de apărare sau linii de castre care au însoţit frontierele pe traseele cele mai vulnerabile, uneori dublate sau triplate pe linii succesive de apărare. Aceste construcţii militare de frontieră se găsesc în Britannia, Gallia, Germania, Pannonia, Dacia, Sciţia Minor, la nord de gurile Dunării, în Asia şi Africa. Un efort imens constructiv pentru apărarea civilizaţiei, al unui popor harnic, auster şi tenace, chemat să apere pentru posteritate civilizaţia mediteraneeană veche, spectaculoasă şi diversă, pe care a sintetizat-o pragmatic şi tolerant.

Imperiul Roman
Căi de comunicaţie

Marile civilizaţii ce au atins, peren sau trecător, apele Mediteranei, au lăsat urmele eforturilor pentru trasarea unor căi de comunicaţie. Realizările lor, însă, nu pot fi comparate nici ca tehnică şi nici ca amploare cu reţeaua de drumuri creată de romani, pe cele trei continente, pe unde au călcat paşii legiunilor. Însumarea acestui efort tehnic constructiv şi uman, precum şi finalitatea sa dominant civilizatoare, atrage aprecierea că este vorba de o adevărată minune a lumii antice, o realizare de geniu a umanităţii, deschizătoare de tradiţii pentru formaţiunile statale de mai târziu şi pentru strategii militari.

Cei mai vechi istorici vorbesc de lucrări rutiere efectuate în toată lumea antică. Moise a menţionat în ale sale "Numere" o "*cale regală*" ce pornea de la capitala amoreenilor. Herodot aminteşte de un drum executat pe timpul faraonului Keops prin concentrarea a 100.000 de oameni timp de zece ani.

Drumul era destinat transporturilor materialelor pentru "Marea Piramidă", nu prea lung dar lat și solid. Babilonienii și Perșii au trasat, la rândul lor, drumuri magnifice, pe măsura întinselor teritorii stăpânite. Trei dintre acestea, vechi de două milenii înainte de era noastră, uneau Babilonul cu Susa, cu Ecbatan și cu Sardes. După cele relatate de Isidorus, cartaginezii au adus o inovație prin pavarea unor drumuri. Grecii au avut și ei drumuri numeroase.

Toate popoarele amintite se găseau în teritorii sudice cu un climat plăcut sau cald. Din acest principal motiv nu au fost tentate să construiască drumuri cu o infrastructură profundă, cu dalaj sau pavaj. Nu există vestigii ale acestor drumuri din teritoriile sudice, datate anterior sosirii romanilor. Totodată nu s-a transmis nici un detaliu asupra modurilor de construire. Senatul și marile personaje ale republicii romane și-au atribuit cu mândrie conducerea lucrărilor pentru construirea primelor drumuri, ce urmau să constituie o zestre nu numai a imperiului roman ci și a umanității.

La Roma, prima mare cale pavată s-a construit în anul 312 a.Ch., de către cenzorul Appis Claudius, pe direcția Capua. După 70 de ani, în 242 a.Ch., Caius Aurelius Cotta a întins un al doilea drum, care se prelingea de-a lungul coastei etrusce până la actualele orașe Genova și Frejus (în sudul Franței). Caius Flaminius a deschis un al treilea mare drum (via), câțiva ani mai târziu, până la Rimini, pe coasta Adriatică.

În timpul războaielor punice existau deja șapte mari drumuri ce plecau din Roma: *via Appia* și *via Latina* către sud, *via Tiburtina* se continua sub numele de *via Valeria* și de *via Salaria* către Adriatica, *via Flaminia* către nord-est, *via Cassia* și *via Aurelia* către nord-vest. De la acestea se răspândeau douăzeci de drumuri secundare ce acopereau, cu rețeaua lor, cea mai mare parte a Italiei. În continuare, ca urmare a expansiunii dominației romane, drumurile s-au multiplicat.

Gallia, Germania, Epirul, Macedonia, Spania au avut încet, încet, marile lor drumuri. Unul dintre cele mai vechi și mai importante, *via Domitia,* traversa Gallia Cisalpină și Gallia Narbonensis și trecea pe la Nimes (Nemausus sau Colonia Nemausensis Augusta) și pe la Lyon (Lugdunum). Augustus a unit această cale cu Italia prin alte două ce traversau Alpii.

În Gallia, generalul și prietenul lui Augustus, Agrippa, a trasat alte patru drumuri principale cu plecarea din Lugdunum: primul îndreptat spre Marea Nordului urmărea valea Rhinului și a râului Meuse, al doilea spre Canalul Mânecii pe la nord de Lutetia (Paris), cel de al treilea îndreptat spre ocean cu bifurcație spre Saintes și Bordeaux, iar cel de al patrulea îndreptat spre Marea Mediterană, pe valea Rhonului.

În general, drumurile romane, din epoca imperială se divizau în mari

drumuri militare, "*vioe publicioe regales*" şi în drumuri secundare, de interes local, "*vioe vicinale*".

După mărturiile din "*Itinerariul lui Antoninus*" şi "*Harta lui Peutinger*", existau în imperiu, la sfârşitul secolului 2 d.Ch, 372 de mari drumuri cu o lungime de 77.000 km. Din Roma porneau 29 de drumuri cu originea la "mila de aur" din forul roman. "Mila de Aur" fusese stabilită de Augustus cu rolul de punctul "O" al vastului imperiu.

Cercetările ulterioare asupra reţelei de drumuri romane, care au avut în vedere şi dezvoltarea acesteia după secolul 2 d.Ch, au stabilit că lungimea totală a drumurilor imperiale ar fi fost de aproximativ 90.000 km, iar lungimea drumurilor secundare amenajate de aproximativ 200.000 km. Într-adevăr este vorba de un efort uman imens, alăturat unui spirit organizatoric viu; o adevărată minune a lumii antice.

Construite, în principiu, foarte drepte, drumurile romane lăsau de o parte localităţile intermediare şi treceau de-a dreptul prin terenurile accidentate, fără ocolişuri inutile. Nu se strecurau pe fundul văilor ci numai pe curbe de nivel înalte sau direct peste înălţimile maxime ale terenurilor. Se elimina astfel pericolul unor atacuri prin ambuscadă, ale inamicilor barbari din ţinuturile străbătute.

Se urmărea micşorarea înclinării drumurilor până la nivelul de 10 - 12% dar în cazuri excepţionale se putea ajunge chiar la 15 - 20%. Dacă panta era prea abruptă se recurgea la serpentine ce puteau depăşi cele mai înalte vârfuri.

Profilul constructiv, în secţiune, al drumurilor putea fi diferit, în funcţie de soliditatea terenului pe care îl traversau, dar şoseaua propriuzisă era totdeauna bombată.

Solul era săpat până la un nivel rezistent. Se amenaja şi se nivela fundul şanţului ce constituia baza drumului după care se bătătorea sau se cilindra.

Când terenul nu avea o soliditate suficientă se întărea prin înfigerea de piloni adânci.

Şanţul amenajat se umplea cu straturi succesive, bine intercalate, de nisip şi piatră, bine tasate. Această infrastructură ajungea la o grosime de 1,10-1,5 metri. Deasupra se aşeza stratul de uzură, "*Summum dorsum*" sau "*summa crusta*" format din materiale foarte dure, sub formă de pavaj, sau strat de piatră bătătorită de mărimea unui ou, stabilizat cu ciment de calcar, sau cărămidă mărunţită.

Două trotuare de 0,5-2 m şi două şanţuri pentru scurgerea apelor însoţeau drumul pe toată lungimea.

Lățimea drumurilor era în jur 4,5 metri (via Appia) până la 4,8 metri (via Valeria), în cazul drumurilor principale și se reducea până la 3 metri pentru drumurile secundare.

Fapt mai puțin cunoscut este acela că până la 100 de mile depărtare de Roma sau de marile orașe, pe laturile drumului, la 5-6 m erau plasate bănci pentru pietoni (blocuri de piatră) iar la 18-20 m erau plasate un fel de borne mai înalte, de circa 0,9 metri, necesare pentru încălecarea cailor.

Spiritul practic roman s-a afirmat și mai profund prin amenajarea de "*mensiones*" adică a unor hanuri pentru găzduirea și alimentarea călătorilor dar și pentru odihna și îngrijirea animalelor de călărie și transport. Hanurile principale se găseau la depărtări de 45-60 km.

Distanțele, de-a lungul drumurilor, se măsurau în "mile romane" (1 milă = circa 1480 m) și se marcau cu borne, pornindu-se numărătoarea de la Roma sau de la orașele principale.

Până la Augustus punctul inițial al drumurilor pornea de la porțile incintei lui Servius. Apoi s-a stabilit ca o milă să reprezinte distanța aproximativă de la porți la "mila de aur" din forul roman, deoarece aceasta a devenit originea efectivă a marilor drumuri.

Construcția și întreținerea drumurilor era asigurată, în principal, de către legiuni sub îndrumarea consulilor sau a împăraților. Se mai folosea, deasemeni, munca forțată a popoarelor învinse sau a criminalilor și a altor condamnați. Lucrările erau supravegheate din punct de vedere tehnic de un mare număr de lucrători de stat. Sumele porneau de la tezaurul central sau din contribuția localităților interesate.

Din punct de vedere strategic apărarea imperiului roman nu era asigurată numai de frontierele amenajate sau naturale ci și de reacția rapidă a legiunilor împotriva inamicilor. Aceasta nu se putea asigura decât prin existența unei rețele bine gândite și întreținute, de drumuri. Ele erau utilizate pentru toate nevoile de circulație ale oamenilor și ale negustorilor. Drumurile bune au constituit un factor de activizare a vieții economice, de comunicare și de penetrare a elementelor de civilizație și cultură în cele mai îndepărtate ținuturi.

Augustus a fost acela care a acordat importanța cuvenită administrării marilor drumuri, printr-o lege specială din anul 20 a.Ch. Drumurile au devenit o preocupare majoră, de stat, extinzându-se până la extremitățile vastului imperiu. Ele reprezentau o parte din grandoarea Imperiului Roman și impuneau inamicilor respectul cuvenit unui stat bine organizat și cu vocație de constructor.

Se pot departaja, în mare, cinci rețele de drumuri principale întinse

peste lumea romană.

Prin "*via Appia*" se mergea în Campania, apoi în Italia meridională până la Regium. De acolo se trecea în Sicilia, pe coasta septentrională a insulei, prin Palermo și se ajungea la Lilybaeum. Aici se făcea îmbarcarea pentru Cartagina, de unde plecau două mari drumuri, unul prelungit spre vest până la Tingis (Tanger), lângă Oceanul Atlantic, iar altul, spre răsărit, până la Alexandria, în Egipt.

De la Alexandria două drumuri se desfășurau pe cele două maluri ale Nilului până la frontiera etiopiană. Un al treilea traseu traversa istmul Suez și prin Palestina și Siria ajungea la Antiohia.

Cea de a doua rețea de drumuri era destinată accesului spre provinciile asiatice. Și urma "*via Appia*" până la Capua unde un traseu se desprindea spre sud-est mergând la Brundisium. De acolo se traversa Marea Adriatică și se debarca la Dyrrhachium, în Macedonia. Acest port se regăsea la începutul frumoasei "*via Egnatia*" care, prin ținuturile muntoase, ajungea de la Thessalonic.

Două brațe rutiere se dirijau prin partea occidentală și cea orientală a peninsulei elenice reunindu-se la Atena, unde se uneau cu sistemul de drumuri din Peloponez.

De la Thessalonic un drum principal continua, în lungul litoralului Mării Egee, prin orașele grecești din sudul Traciei, până la Bizantion, pe de o parte și până la Callipolis, pe cealaltă parte.

Marele drum al armatelor era acesta. El trecea Hellespontul între Calliopolis și Lampsacus, traversa toată Asia Mică și ajungea la Antiohia.

A treia rețea de drumuri realiza legătura Romei cu teritoriile septentrionale. Prin "*via Flaminia*" se mergea în Umbria până la Ancona. În continuare "*via Aemilia*" se îndrepta spre nord-vest la Mediolanum (Milano). De aici se desprindea un drum, la Mutina (Modena), ce ducea la Aquileea prin Verona. Un altul pornea de la Milano și atingea același scop trecând prin Bergamum și Brixia, întâlnindu-se cu precedentul la Verona.

Mare centru comercial și militar Aquileia dirija o serie de drumuri importante. Cel al Dalmației care, prin Pola și pe coasta orientală a Mării Adriatice, se prelingea până la Dyrrhachium. Altul, al Peninsulei Balcanice, trecea prin Siscia, Sirmium, Sardica și Hadrianopolis pentru a se sfârși la Bizantion. De acolo se unea cu drumurile Asiei Mici. Un al treilea drum, al Pannoniei, pleca de la Aquileia și se termina în nord la Carnuntum, pe Dunăre. De acolo spre est se ajunge la Aquincum iar spre vest spre Lauriacum, în Noricum.

Afirmarea dominației romane în Alpii centrali a determinat construirea

unui nou drum, acela de la Aquileia la Veldidena (Wilden), pe actualul râu Inn din nordul Tirolului, drum ce traversa Alpii Carnici.

Cel mai important drum transalpin era cel ce parcurgea actualul pas Brenner, cu începutul la Verona și sfârșitul la Augusta Vindelicorum (Augsburg). Acest oraș era unit cu Ratisbonna și cu Lauriacum, spre est, ajungând până la Carnuntum, în Pannonia. Spre apus orașul avea comunicație rutieră cu stabilimentele romane de pe malurile actualului Neckar - Câmpiile Decumate.

Tot Augusta Vindelicorum era capătul unui drum ce pornea spre sud-vest, spre lacul Constanța, de unde exista traseu spre Milano prin actualul Bregenz și Augusta Rauracorum (August-Bale).

Cea de a patra rețea de drumuri viza relațiile Italiei cu Gallia prin intermediul orașelor Milano și Turin. Drumul roman principal era cel de pe muntele numit astăzi "*Genevre*", de unde se îndrepta spre Arelate (Arles). Altul era cel al Micului Saint Bernard de astăzi, care ducea spre Vienne și prin actualele orașe Geneva și Besancon, în valea mijlocie a Rhinului.

Un al treilea drum spre Gallia, trecea prin actualul pas "*Marele Saint-Bernard*" și se despărțea de precedentul, la Augusta Proetoria (Aosta). Trecea apoi, prin Augusta Rauracorum, pe malul stâng al Rhinului, până la Moguntaciacum (Mayence) și se prelungea prin Augusta Treverorum și prin colonia Agrippinensis până la Marea Nordului.

În celălalt sens venea un drum dinspre nord, prin punctul central al Galliei septentrionale, actualul Reims, drum ce urma Sequana (Sena) prin Lutetia (Paris) și Liger (Loara) prin Cenabum (Orleans). O a treia direcție dinspre Reims era aceea ce urma râul Rhon spre Lugdunum (Lyon), centrul întregii Gallii. Alte drumuri duceau spre Argentoratum (Strasbourg) și Burdigala (Bordeaux).

Cel de al cincilea și ultimul drum principal militar se afla în Italia și era "*via Aurelia*" care urmărea litoralul Mării Tireniene până la Massalia (Marsilia) și Arelate (Arles). De acolo mergea, tot pe coastă spre Narbo, cu o deviere spre Burdigala (Bordeaux). De la Narbo drumul trecea Munții Pirinei la Juncaria și ajungea la Barcino (Barcelona), Taraco (Taragona) și trecea Iberus (Ebru) la Dermosa. După aceea urma litoralul Spaniei până la ieșire spre Oceanul Atlantic la Gades (Cadix).

Rețeaua de drumuri prezentată aici, restrâns, unea capitala imperiului cu Africa, cu Orientul, cu teritoriile danubiene, cu Gallia, cu Spania și cu teritoriile de la nord de Alpi. Menirea esențială a acelor drumuri perfecte era să asigure transportul rapid al legiunilor dintr-un punct în altul al provinciilor. Slăbiciunea numerică a legiunilor în raport cu vastitatea teritoriului imperial

era compensată prin mobilitatea lor excepțională. Așa, circa de o jumătate de mileniu, romanii au dominat o lume mediteraneeană și europeană de circa 80.000.000 de locuitori cu numai un milion de ostași luptători și auxiliari. Printre cei dominați trebuie să îi socotim și pe inamicii de peste frontiere. Se apreciază că în perioada de apogeu o cincime din populația lumii s-a aflat sub dominația romană.

Imperiul Roman
Armata și Legiunile

La sfârșitul secolului 2 a.Ch. armata romană a suferit transformări considerabile menite să modifice complect organizarea și să creeze o armată cu totul diferită de cea tradițională în republică.

Omul politic și generalul Marius a inițiat acele transformări profunde. Administrația sa militară a schimbat armata republicană creată de Camillus în prima jumătate a secolului 4 a.Ch. S-a încetat recrutarea soldaților după criteriul averii; toți plebeii, săracii sau bărbații fără avere puteau servi în armată, cu condiția să fi beneficiat de cetățenia romană. Aceasta s-a întâmplat, pentru prima dată, în anul 107 a.Ch. când Marius a trebuit să facă față războiului cu cimbrii. De atunci armata romană în loc să fie o reuniune de cetățeni bogați interesați să-și apere patria, a devenit o adunătură de săraci care căutau în serviciul militar o afacere bănoasă.

Armata a devenit mercenară, o binefacere pentru ambițioși, după cum zicea Suetonius ("*Războiul lui Jugurta*").

O altă măsură a determinat încetarea caracterului național al legiunilor.

În anul 89 a.Ch. "*dreptul cetății*" s-a acordat numai italienilor care, de atunci, au servit ca legionari. Auxiliarii și-au sporit numărul proporțional cu creșterea numărului legionarilor și au fost recrutați, din ce în ce mai mult, din rândurile provincialilor și ale barbarilor de dincolo de Alpi sau de pe malurile Dunării.

Același Marius, pe timpul războiului civil, a deschis porțile legiunilor pentru liberți. Puțin după aceea Caesar și Pompeius au acceptat, ca legionari, pe toți provincialii care au primit, de la ei, titlul de cetățeni.

Prin reorganizarea armatei, Marius a stabilit menținerea soldaților sub drapel, în serviciu militar continuu, timp de șaisprezece ani. A pretins să se

depună jurământ de către recruți nu pentru un an ci pentru tot timpul cât dorea șeful. În aceeași epocă au dispărut toate distincțiile privind armamentul, toți soldații legiunii fiind înarmați în același mod.

S-a păstrat divizarea în centurii dar s-a stabilit o altă grupare pe cohorte, adică șase centurii la o cohortă. Ca distincție, s-a dat fiecărei cohorte un "*vexillum*" și legiunii un "*vultur*". Importanța legiunii a crescut și a început să se atribuie fiecăreia un număr de ordine, un nume și epitete.

Sub conducerea lui Caesar, în timpul războiului galic, legiunea a primit și un șef special, un legat. De atunci transformarea armatei romane a luat sfârșit. În secolele 4 și 5 d.Ch a suferit numai diminuarea efectivelor pe unitate.

Sub imperiu, principiul serviciului militar a rămas același ca sub republică. Fiecare cetățean îl datora. Însă teritoriul supus era atât de vast iar războaiele atât de numeroase încât cetățenii trebuiau chemați anual sub arme. Acest lucru nu mai era posibil într-o lume care devenea din ce în ce mai comodă și mai preocupată de probleme politice particulare. Apelurile generale către populație nu au mai avut loc decât în cazuri de pericol mare, de exemplu: după dezastrul lui Varus, după căderea lui Nero, cu ocazia invaziei marcomanilor în Italia, sub Marcus Aurelius etc.

În timpurile obișnuite recrutările legiunilor erau asigurate prin angajamente voluntare sau prin reangajări. Au apărut cetățeni care iubeau cariera militară deoarece serviciul militar putea fi privit, cu respect, ca o meserie. De aceea se spunea că Augustus a scăpat pe romanii din Italia de spaimele războiului. Acesta era un adevăr care cuprindea progresiv populația Italiei dar este totuși adevărat că Augustus și precursorii săi nu au exceptat pe italienii de la serviciul militar printr-o lege formală. Faptul că ulterior romanii nu și-au mai îndeplinit serviciul militar se datora faptului că înrolările voluntare erau suficiente ("*Plerumque voluntario milite numeri supplentur*"). Atitudinea față de serviciul militar diferea deși legile rămăseseră aceleași ca și pe timpul republicii. Scăderea instinctelor militare ale populației metropolei a însemnat începutul decăderii imperiului. Această populație va sfârși într-o decădere rușinoasă, lipsită de mândrie, lingușitoare pe lângă barbari și disprețuită de aceștia. Turma trecută la creștinism nu mai avea curajul să înfrunte viața și să-și apere onoarea.

Secolul 1 d.Ch a marcat încă o masivă ridicare de soldați din Italia. Dar sub domnia lui Vespasianus, recrutările au devenit așa de rare încât s-a apelat la exteriorul peninsulei ("*militia provincialis fidelissima*"). Italia nu mai dădea efective decât pentru trupele de pretorieni. De la sfârșitul celui de al 2-lea secol d.Ch soldații au fost furnizați aproape exclusiv, de cele două regiuni cu populațiile cele mai războinice din imperiu, Gallia și valea Dunării.

De la Dunăre se înrolau ilirii, tracii şi desigur tumultoşii geto-daci, reprezentaţi în marmură pe numeroase monumente ale imperiului.

În particular, valea Dunării a devenit adevărata forţă militară a Imperiului Roman, de la soldaţi până la generali şi împăraţi viteji. Atât de mare a devenit neîncrederea în ostaşii produşi de Roma şi Italia încât Septimius Severus a decis ca soldaţii pretorieni să fie căutaţi între vechii legionari din Noricum şi Pannonia. Îi considera mai viteji, mai credincioşi şi mai netentaţi de trădări politice ca cei cu origine italiană.

Un fapt care trebuie menţionat este că unităţile militare, legiuni sau trupe auxiliare, aveau fiecare un fel de liant geografic sau etnografic. Se aranja de aşa manieră încât soldaţii din aceeaşi trupă să fie compatrioţi sau să-şi aibă originea în locurile pe care trebuiau să le apere. De aici a luat naştere în armată un spirit regional foarte marcant, care a apărut vizibil în toate războaiele civile ale imperiului.

Deoarece trupele cantonau totdeauna la frontiere s-a creat o ruptură între ele şi populaţia civilă, s-a creat un spirit militar în opoziţie cu spiritul civil. Soldatul a devenit rupt de cetăţean, distincţie necunoscută şi nepermisă pe timpul republicii. Soldatul nu mai era întru-totul ataşat statului ci comandantului şi intereselor sale materiale legate de recompense sau capturi de război.

Alegerea soldaţilor se realiza de legaţii imperiali (*"dilectatores legati ad dilectum"*), ajutaţi de agenţi subalterni, vechi tribuni sau vechi centurioni. Funcţia lor era de a examina calităţile fizice şi morale ale celor ce se prezentau pentru serviciul militar. Condiţiile se refereau la inexistenţa oricărei infirmităţi, a unei înălţimi de minim cinci picioare şi zece degete şi la o vârstă de minim 16 ani.

Pentru a servi într-o legiune candidatul trebuia să fie cetăţean roman, condiţie pe care împăraţii o eludau în mod constant deoarece nu-şi puteau recruta legionarii decât dintre provinciali (începând cu secolul 2 d.Ch). Ei acordau, cu uşurinţă şi simplu, "*dreptul cetăţii*" provincialilor, înainte de a-i prelua într-o legiune. Datorită acestei proceduri "*dreptul cetăţii*" s-a răspândit cu rapiditate în tot imperiul.

Cei ce nu erau cetăţeni, care erau supuşi ai imperiului sau barbari, serveau în trupele auxiliare. Distincţia dintre legiune, care era romană şi "*auxilia*" formată din străini, s-a păstrat totdeauna.

Corpurile militare speciale se recrutau în modalităţi particulare. Garda pretoriană şi garda urbană se compunea din tineri italieni, iar după Septimius Severus se compuneau din soldaţi ai legiunilor provinciale. Corpurile de poliţie şi cele din flotă proveneau din rândurile liberţilor, sclavilor şi

peregrinilor.

Timpul de serviciu era de 20 de ani dar se întâlneau des legionari care serviseră 40 - 45 de ani. Pentru auxiliari timpul de serviciu era de 25 de ani. Unele prelungiri ale serviciului militar erau dispuse de împărați în anumite situații militare grele.

Odată eliberat soldatul putea reintra în serviciu cu titlul de "*evocatus Augusti*". În rest se pare că reangajările nu erau permise decât soldaților privilegiați, celor care făcuseră parte din cohortele pretoriene și urbane.

Armata romană era compusă din două mari categorii de trupe: legiunile și trupele auxiliare.

Legiunile cuprindeau 10 cohorte și 60 de centurii fiind comandate, fiecare, de un legat asistat de șase tribuni, de origine cavaleri sau fii de senatori de rang pretorian. În conducerea legiunii se mai afla și un "*proefectus castrorum*" care după împăratul Gallianus a înlocuit legatul în comandamentul legiunii.

Au existat 23 de legiuni pe timpul lui Augustus și 33 sub Septimius Severus. Efectivul normal al unei legiuni era de 6000 de oameni.

Trupele auxiliare erau formate fie din cohorte, fie din escadroane, unele comandate de "*proefecti cohortis*" iar celelalte de "*proefecti equitum*". Cohorta era un corp de infanterie ușoară iar escadronul un corp de cavalerie. Începând cu Vespasianus au apărut cohortele compuse din cavaleriști, așa numitele "*cohortae equitatoe*".

Efectivele se ridicau la 500 - 1000 de oameni pentru cohorte și 480 - 960 cavaleriști, pentru escadroane. Armamentul se diferenția esențial după provinciile în care fusese recrutat corpul respectiv de armată.

Numele trupelor amintea sau modul lor de serviciu în armată ("*cohorta scutata, cohorta sagittariorum, ala catafractorum*"), fie amintind de țările lor de origine ("*ala Gallorum, cohors Nerviorum, ala Batavorum*") fie după numele împăratului sau al generalului care le-a format ("*ala Claudiana, ala Flavia pia fidelis, cohors prima Flavia Aquitanica*"). Multe dintre ele au primit același nume: 7 cohorte Breucorum, 5 cohorte Dalmatorum, 14 cohorte Rauricorum. Numărul total al cohortelor și al escadroanelor imperiului nu este cunoscut, dar precis a fost variabil și a atins numărul de 500.

Independent de cele două categorii de soldați (legionari și auxiliari) au mai existat trupe formate din așa numiții "*numeri*" despre care nu se știu prea multe dar care au fost sigur asimilate trupelor auxiliare. S-au găsit în inscripții sub numele "*vexillationes*", ca trupe de legionari și auxiliari grupate după nevoile momentului, în unele războaie.

Trupele de elită și trupele municipale ale orașului Roma erau:

1. *Cohortele pretoriene*, instituție ce deriva direct din "*cohorta pretoria*" a armatei republicane. Ele erau însărcinate, special, cu paza împăratului. Numărul lor a fost inițial, sub Augustus, de 9, apoi s-a ridicat la 16 sub Vittelius, apoi au fost readuse la numărul de 9 de către Vespasianus și mărite, din nou, la 10, de către Domitianus. De pe timpul lui Tiberius ele erau cantonate într-o tabără fortificată ("*castra*"), lângă Roma, în fața porții Viminale.

Efectivul fiecărei cohorte pretoriene era de 1000 de oameni. În totalitate, aceste trupe erau conduse de "*proefectus pretorium*" cu rang de tribun, având în subordine centurioni șefi.

2. *Cohortele urbane*, în număr de trei, erau cantonate tot la Roma, lângă "*forum suarium*". Erau organizate ca și cele pretoriene fiind conduse de "*proefectus urbi*".

3. "*Cohors vigilum*", în număr de șapte și compuse, fiecare, din câte 1000 de oameni, erau repartizate între cele 14 mari cartiere ale Romei și însărcinate să vegheze în calitate de trupe de poliție nocturnă și ca trupe de intervenție la incendii. Aveau drept comandant un "*proefectus vigilum*".

4. "*Germani corpores custodi*" se compuneau din sclavi germani ce aparțineau împăratului și formau garda privată. Corpul acestora a fost suprimat în anul 69 d.Ch.

5. "*Equites singulares Augusti*" au fost create în jurul anului 90 d.Ch. și recrutate dintre cei mai buni soldați ai trupelor auxiliare. Erau însărcinate cu paza împăratului.

6. "*Peregrini et Frumentarii*" era un fel de poliție de siguranță a cărei organizare și origine nu este cunoscută.

În ansamblul ei, armata romană, cu cele 33 de legiuni, cu trupele auxiliare, cu trupele de elită, cu milițiile municipale și cu efectivele din flotele maritime și fluviale, atingea 1.000.000 de oameni. Împăratul, în calitatea sa de "*imperator*", era șeful suprem al armatei. Intermediarii, dintre el și comandanții corpurilor speciale din armată, erau guvernatorii provinciilor militare, "*legati*", care comandau toate trupele staționate în districtul lor.

Viața militară a fost deosebit de intensă în timpul imperiului astfel că durata de serviciu se prelungea mult peste timpul stabilit, iar soldatul avea drepturi și privilegii care-l departajau net de simplul cetățean.

La expirarea serviciului soldatul avea dreptul la o recompensă de 12.000 de sesterți dacă era legionar și de 20.000 de sesterți dacă era pretorian. Aceste recompense se adăugau, ca un fel de pensie, la cele obținute în timpul serviciului militar și cu ocazia victoriilor.

Auxiliarii primeau prin diploma lor de retragere ("*honesta missio*"),

gravată pe tablă de bronz, "*dreptul cetăţii*" pentru ei, soţie şi copii.

Centurionii şi alţi gradaţi principali primeau funcţii de intendenţi la curtea imperială sau se retrăgeau la proprietăţile achiziţionate.

Exista cu adevărat în imperiu o clasă militară formată din toţi cei cărora serviciul militar le aducea privilegii, drepturi şi consideraţie. Separarea dintre militari şi civili s-a accentuat continuu în ultima parte a existenţei imperiului. Fenomenul s-a produs deoarece adevăraţii cetăţeni romani şi în particular, senatorii, erau, unii în fapt, alţii în drept, excluşi de la serviciul militar. Armata apela din ce în ce mai mult la mercenari.

Până la acest punct s-a încercat o prezentare succintă a organizării armatei romane de la cumpăna istorică de trecere de la Republică la Imperiu şi în perioada primelor trei secole de conducere imperială, numită de istorici "*Principat*" sau "*dyarhie*", făcându-se aluzie la împărţirea formală a puterii imperiale cu cea a Senatului.

Este locul aici, înainte de a face unele precizări privind organizarea armatei în cea de a doua perioadă de existenţă a imperiului - "*Dominatul*" - să se realizeze o scurtă prezentare a existenţei, evoluţiei şi nominalizărilor legiunilor.

Într-o monarhie esenţial militară, una din primele preocupări ale primului împărat s-a dovedit organizarea armatei, organizare în care fiecare legiune s-a constituit cu un statut permanent, cu cantonament fix, conservându-i-se individualitatea pentru perioada ulterioară, până la dezastruoasa reformă de la sfârşitul secolului al 3-lea d.Ch.

Legiunea era unitatea militară reprezentativă a armatei romane. Sensul primitiv al cuvântului a fost "*ridicare*" (la luptă). Tot în sensul primitiv legiunea reprezenta întreaga armată civică a Romei, dar pe parcursul istoriei s-a fragmentat, de multe ori, din motive tactice. Caraterul său pur civic s-a modificat, aşa cum s-a arătat, la începutul secolului 1 a.Ch., transformându-se în unitate militară de mercenari sau mai bine zis, de soldaţi de carieră, dar de origine romană. Abia ulterior legiunile au cuprins provincialii, străinii romanizaţi şi barbarii.

Augustus s-a găsit, după bătălia de la Actium, în fruntea a mai mult de cinci zeci de legiuni, resturile unei armate formate pe timpul a cincisprezece ani şi în particular compusă atât din trupele sale cât şi din ale lui Marcus Antonius. Fiecare dintre aceste armate avea numerotate legiunile separat.

Împăratul, după ce a redus efectivele la nivelul nevoilor de apărare militară a imperiului, a păstrat numai 23 de legiuni cu o componenţă nouă şi stabilă, cărora le-a păstrat numele şi numărul. Au apărut astfel trei legiuni cu numărul 3, câte două cu numărul 4, 5, 6 şi 10. Numele nu se raporta la ţările

de origine ale legiunilor, ci la țările unde ele se distinseseră, sau la un episod din istoria lor, sau la o divinitate protectoare. Alte supranume onorifice (pia, vindex, fortis etc.) echivalau cu niște decorări decernate de împărat. Pornind de la Caracalla, toate legiunile purtau și un alt nume, al împăratului domnitor la înființare. (Severiana, Alexandrina, Galliera, Gordiana etc.)

Numărul purtat de legiuni până în anul 5 d.Ch., în timpul lui Augustus, era de douăzeci și cinci. Trei au fost exterminate, cu Varus, în Germania (9 d.Ch.) și reconstituite. Claudius a creat o legiune nouă după cucerirea Britanniei. Nero a mai adăugat încă trei iar Galba încă una ce purta numărul treizeci.

Vespasianus a licențiat trei legiuni pe care ulterior le-a refăcut cu alte recrutări și a pierdut una, exterminată de germani în anul 70 d.Ch. Domitianus a pierdut o legiune, exterminată de sarmați în anul 84 d.Ch. și a reconstituit una nouă. Traian a pierdut o legiune în Dacia și a înființat altele două. Hadrianus a pierdut două, una în Britannia (120 d.Ch.) și alta în Iudeea (133 d.Ch.). Ele au fost reînființate de Marcus Aurelius. Septimius Severus a creat trei legiuni, care au ridicat numărul la treizeci și trei. Această organizare a dăinuit până la Diocletianus.

Imperiul Roman târziu a fracționat legiunile, păstrându-le la treizeci dintre ele identitatea. Aceste noi legiuni aveau efective diminuate și au ajuns până la un număr mai mare de o sută, probabil a sută șaizeci și cinci, după cum a fost menționat în lucrarea timpului "*Notitia dignitatum*" (Theodosius I-ul).

Istoria legiunilor apare ca o fracțiune foarte interesantă a istoriei Imperiului Roman. Printr-un scurt rezumat cronologic se pot enumera următoarele legiuni imperiale:

II-a *Augusta*: formată în 27 a.Ch., cantonată în Egipt, apoi în Moesia (5 d.Ch.), apoi la Moguntaciacum (Mayence) (9 d.Ch.). A făcut campanii în Germania și în Bretannia (43 d.Ch.), unde a rămas.

III-a *Augusta* (Pia vindex): formată în 27 a.Ch., cantonată în Africa, l-a proclamat pe Galba care a decorat-o cu numele de "*Liberatrix*". A primit de la Septimius Severus numele onorific de "*Pia Vindex*". A fost licențiată de către Gordianus al III-lea (237 d.Ch.) deoarece, împotriva lui, legiunea îl susținuse pe Capellianus. A fost reconstituită în 253 d.Ch. de Valerianus.

IV-a *Cyrenaica*: formată de triumvirul Lepidus, în Africa. A rămas cantonată în Egipt de unde l-a proclamat împărat pe Vespasianus. Traianus a transferat-o în Arabia.

III-a *Gallica*: formată în Gallia de către Munătius Plancus, transferată în Orient de Antonius, cantonată în Siria cu excepția a trei ani cât a stat în

Moesia (8 d.Ch.). A făcut campanie în Armenia sub generalul Corbulon și a fost trimisă în Moesia de Nero. A susținut pe Otho, apoi pe Vespasianus. S-a reîntors în Siria unde a rămas. A făcut campania orientală cu Traianus și a rămas cantonată în Iudeea din timpul lui Hadrianus.

IV-a *Macedonica:* formată de Brutus, în Macedonia, cantonată în Spania de către Augustus. A făcut campania în Mauritania sub Caligula și a fost trimisă la Moguntaciacum (Mayence) în 43 d.Ch. L-a proclamat pe Vitellius, s-a aliat cu Tutorus și a fost licențiată de Vespasianus.

IV-a *Scytica*: formată de către Marcus Crassus în 29 d.Ch. și cantonată în Siria, a fost transferată în Moesia (5 d.Ch.), apoi în Germania Inferioară (47 d.Ch.). Folosită de generalul Corbulon în Orient (58 d.Ch.), a capitulat în fața regelui part Valogeses (62 d.Ch.) după care a revenit în cantonament tot în Siria. A făcut campania în Iudeea sub Vespasian și pe aceea a lui Traianus în Orient.

V-a *Alaudă:* formată de Caezar în Galia Transalpină, campată în Spania (27 - 24 a.Ch.), apoi în Germania. Între anii 6 - 9 d.Ch. a staționat în Pannonia. În jurul anului 43 d.Ch. s-a aflat în Britannia alături de împăratul Claudius. Foarte insubordonată, această legiune l-a susținut pe Vitellius. Mai târziu a fost trimisă de Vespasianus în Moesia și exterminată de sarmați în anul 84 d.Ch.

V-a *Macedonica:* formată de Brutus, în Macedonia, a fost ulterior cantonată în Siria, iar apoi în Moesia (5 d.Ch.). A fost folosită de generalul Corbulon în Orient (62 d.Ch.), a luat parte la asediul Ierusalimului sub generalul (viitorul împărat) Titus și s-a reîntors în Moesia unde a rămas. *A luat parte la războiul lui Traianus împotriva Daciei și a fost cantonată în noua provincie, după 106 d.Ch.*

VI-a *Victrix (Pia felix)*: compusă în Spania sub Augustus și fracționată în anul 5 d.Ch. pentru a se forma legiunea a VI-a Ferrata. L-a proclamat pe Galba, iar mai târziu a fost trimisă pe Rhin de Vespasianus, contra lui Civilis (70 d.Ch.). A fost transferată în Germania Inferior, apoi în Britania unde a rămas (120 d.Ch.). Traianus a decorat legiunea cu supranumele de "Pia felix".

VII-a *Claudia (Pia felix)*: cantonată în Macedonia, apoi în Dalmația (10 d.Ch.), a rămas fidelă lui Claudius împotriva uzurpatorului Scribonianus, în 42d.Ch., ceea ce i-a atras numele și supranumele. Nero a trimis-o în Pannonia, apoi în Italia (68 d.Ch.). Galba a readus-o în Moesia. Legiunea s-a pronunțat împotriva lui Vitellius. A fost trimisă de Mucianus în Germania, readusă în Moesia de Vespasianus (71 d.Ch.) și rămasă aici.

VIII-a *Augusta*: formată de Augustus, cantonată în Pannonia, s-a revoltat în 14 d.Ch., a fost transferată în Moesia și apoi în Germania unde a

rămas.

IX-a *Hispana:* cantonată în Pannonia, s-a revoltat în 14 d.Ch., a fost transferată în Africa (20 d.Ch.), în Spania (24 d.Ch.), în Britania (43 d.Ch.), a susţinut pe Vitellius şi a fost exterminată în Britania în anul 120 d.Ch.

X-a *Gemina (Pia fidelis):* formată de Augustus în 27 a.Ch. sub numele de a X-a Augusta dar a pierdut numele, pentru indisciplină, în anul 19 a.Ch. Cantonată în Spania, subîmpărţită în anul 5 d.Ch. pentru formarea legiunii a X-a Fretensis de unde i-a venit şi numele. Transferată în Germania în 58 d.Ch., l-a susţinut pe Vitellius. *Traianus a folosit-o în Dacia* după care a fost transferată în Pannonia unde a rămas.

XI-a *Claudia (Pia fidelis)*: cantonată în Pannonia, apoi în Dalmaţia, numită şi decorată de Claudius, în 42 d.Ch., l-a susţinut pe Nero şi pe Otho. A fost trimisă în Germania Superior (70 d.Ch.) şi transferată apoi de Traianus în Moesia unde a rămas.

XII-a *Fulminata:* formată de către Augustus, cantonată în Egipt, apoi în Siria (18 d.Ch.). A fost folosită de Corbulon peste Eufrat unde regele part Vologeses a făcut-o să capituleze (62 d.Ch.). Readusă în Siria, s-a confruntat cu iudeii şi apoi a fost cantonată în Cappadocia unde a rămas.

XIII-a *Gemina (Pia fidelis)*:formată de Augustus, 27 a.Ch., prin fuziune a două legiuni purtând acest număr, cantonată în Pannonia, trimisă în Germania după dezastrul lui Varus (9 d.Ch.), transferată în Pannonia, apoi în Italia, de Nero. L-a susţinut pe Otho, a fost înfrântă la Bedriac de legiunea a V-a Alanda. Vitellius a pus-o să ridice amfiteatrul din Cremona. Legiunea s-a aliat cu Vespasianus şi s-a remarcat prin distrugerea Cremonei. A fost transferată în Pannonia şi *cantonată de Traianus în Dacia.*

XIV-a *Gemina (Martia Victrix)*:formată de Augustus, în 27 a.Ch., prin fuziunea a două legiuni cu acelaşi număr, cantonată în Germania, apoi în Britannia (43 d.Ch.). S-a remarcat prin valoarea sa, în campania lui Tiberius din Germania şi a fost decorată de Nero cu supranumele de *Martia Victris*, 68 d.Ch. şi numită după numele lui. A combătut pe Vitellius, a fost expediată în Britannia apoi folosită împotriva lui Civilis (70 d.Ch.). S-a revoltat sub Domitianus şi a fost trimisă în Pannonia în 92 d.Ch., unde a rămas.

XV-a *Apollinaris*: formată de Augustus, cantonată în Pannonia. S-a revoltat în 14 d.Ch., a fost folosită pe Eufrat de Corbulon (63 d.Ch.). Desfăcută, în anul 66 d.Ch., pentru formarea legiunii a XV-a Primigenia, a făcut războiul în Iudeea. A fost retrimisă, de Vespasianus, în Pannonia, a făcut campaniile lui Traianus care a condus-o în Orient şi a stabilit-o în Cappadocia unde a rămas.

XVI-a, *Gallica*: trimisă de Augustus pe Dunăre, apoi în Germania

după dezastrul lui Varus (9 d.Ch.). Slăbită prin plecarea lui Vitellius care a luat elita trupelor sale, legiunea s-a supus la Classicus și pierzându-și coeziunea a fost licențiată de către Vespasianus.

XVII-a, XVIII-a și XIX-a *Legiuni exterminate* în anul 9 d.Ch., în Germania, sub conducerea generalului Varus.

XX-a *Valeria (Victrix)*: formată în 27 a.Ch. de către Augustus, cantonată pe Dunăre. În anul 6 d.Ch. legatul său Valerius Messalinus a înăbușit o revoltă în Pannonia, de unde legiunea a luat numele și supranumele. Trimisă în Germania în anul 9 d.Ch., în urma exterminării legiunilor lui Varus, s-a a revoltat în anul 14 d.Ch. A făcut campania sub Germanicus, a fost transferată în Bretannia, în 43 d.Ch., unde a și rămas. Numele său nu se mai găsește în *Notitia dignitatum* din timpul împăratului Theodosius I-ul.

VI-a *Ferrata*: formată de Augustus în anul 5 d.Ch. prin împărțirea legiunii a VI-a Victrix și cantonată în Siria. A luat parte la campaniile din Armenia (62 d.Ch.) și din Iudeea după care a rămas în cea de a doua.

I-a *Germanica*: formată, în grabă, cu elemente de proastă calitate, în anul 9 d.Ch., în urma dezastrului generalului Varus, a fost întotdeauna indocilă și de mică valoare combativă. Revoltată în anul 14 d.Ch., a aclamat ridicarea lui Vitellius în 69 d.Ch. și a fost desființată de Vespasianus în 71 d.Ch.

XXI-a *Rapax*: a avut aceeași istorie ca precedenta, numai că după înfrângerea de la Cremona a fost trimisă în Germania și apoi în Illyricum. S-a luptat bine acolo și a fost păstrată. În 101 d.Ch. a fost chemată în Moesia, contra Daciei, dar a fost masacrată în bătălia de la Tappae și a dispărut.

XXII-a *Dejotariana*: corp de origine galată cantonat în Egipt unde a fost transformat în legiune, în anul 9 d.Ch. În 43 d.Ch. Claudius, pentru a reorganiza armata folosită în Britannia, a fracționat legiunea. Ea l-a aclamat pe Vespasianus în 69 d.Ch. și a fost exterminată de iudei în 133 d.Ch.

XXII-a *Primigenia (Pia fidelis)*: formată în anul 43 d.Ch. prin împărțirea legiunii a XXII-a Dejotariana, trimisă la Moguntaciacum (Mayence), în zona germană, a susținut pe Vitellius. A fost transferată în Illirycum, în Pannonia, apoi a revenit în Germania, în 91 d.Ch., unde a rămas. Supranumele său a fost acordat de Hadrianus. A dispărut pe timpul redactării lucrării *Notitia dignitatum* (Theodosius I-ul).

I-a *Italica*: formată de Nero, în Italia, cu oameni de șase picioare înălțime, sub numele de *Falanga lui Alexandru cel Mare*. A primit numele de Italica în 66 d.Ch. A fost trimisă în Gallia, a susținut pe Galba și pe Vitellius, apoi a fost transferată în Illirycum, iar ulterior în Moesia unde a rămas.

XV-a *Primigenia*: formată în 66 d.Ch. prin împărțirea legiunii a XV-a Apollinaris, adusă în Pannonia, a susținut pe Nero și Vitellius, a luat partea

lui Civilis şi a fost exterminată de germani în 70 d.Ch.

I-a *Adjutrix*: formată în 68 d.Ch, de Nero, din marinari, clasată de Galba, a susţinut pe Otho. A fost trimisă în Spania, apoi în Germania, a operat în Moesia între 86 - 91 d.Ch., apoi sub Traianus în aceeaşi zonă şi a rămas apoi în Pannonia.

VII-a *Gemina (Felix)*: formată de Galba, în Spania, sub numele de Hispania sau Galbiana, trimisă în Pannonia, a susţinut pe Otho şi Vespasianus, care i-a dat numele şi supranumele şi a reamplasat-o în Spania.

II-a *Adjutrix (Pia fidelis)*: formată în 69 d.Ch. de Antonius Primus cu marinarii de la Ravena, trimisă de Mucianus în Germania, decorată de Vespasianus. A operat în Irlanda, în anul 85 d.Ch., apoi sub Traianus în aceeaşi zonă şi a rămas în Pannonia, după 107 d.Ch.

IV-a *Flavia (Felix)*: formată de Vespasianus în 71 d.Ch., cantonată în Dalmaţia, Pannonia şi Moesia unde a rămas. A făcut campaniile în Dacia şi a fost decorată de Hadrianus.

XVI-a *Flavia (Pia fidelis)*: formată de Vespasianus în 71 d.Ch., cantonată în Cappadocia, a făcut campania politică alături de Vespasianus, care a decorat-o. A fost după aceea cantonată în Siria.

I-a *Minervia (Pia fidelis)*: formată de Domitianus în 85 d.Ch. pentru a înlocui legiunea a V-a Alauda. Cantonată în Germania Inferior de unde Traianus a scos-o un număr de ani pentru a opera contra dacilor, şi a decorat-o.

XXX-a Ulpia (Victrix): formată de Traianus în 101 d.Ch. pentru a înlocui legiunea a XXI-a Rapax, a rămas în Germania, a făcut campania în Mesopotamia sub Constantius al II-lea.

II-a *Traiana (Fortis)*: formată de Traianus în 105 d.Ch., pentru a înlocui în Egipt legiunea a III-a Cyrenaica. A făcut campania contra parţilor, a suprimat revolta iudee în 137 d.Ch. şi a rămas singura legiune din Egipt.

II-a *Italica* şi a III-a *Italica*: formate de Marcus Aurelius înainte de 170 d.Ch., prima cantonată în Noricum şi a doua cantonată în Raetia.

I-a *Partica*: formată de Septimius Severus, cantonată în Mesopotamia, a fost utilizată la Bostra în Arabia şi la Palmyra.

II-a *Partica (Pia fidelis)*: formată de Septimius Severus, cantonată la Alba. A fost prima legiune cantonată în Italia. Elagabalus a decorat-o. Sub Iulianus Apostatul se afla în Mesopotamia.

II-a *Partica*: formată de Septimius Severus a fost cantonată în Mesopotamia.

Odată cu sfârşitul secolului al 3-lea d.Ch. armata romană a intrat într-un proces lung de transformare datorat, în principal, condiţiilor noi de

asigurare a oștenilor, a înmulțirii inamicilor, a penetrării subversive a creștinismului și a scăderii aproape totale a spiritului combativ în rândul populației romane, din metropolă și din provincii.

Armata romană a sfârșitului de imperiu, adică a celor două secole ce au urmat împăratului Diocletianus, a *Dominatului*, ne este cunoscută din lucrările vremii *Codul Theodosian* și *Notitia dignitatum*. Diferența față de armata romană anterioară este foarte mare, sub aspectul organizatoric, al efectivelor, al coeziunii religioase, al componenței, al combativității, al stării de disciplină și nu în ultimul rând, al patriotismului. În această perioadă, nu forța centrală asigura disciplina și loialitatea trupelor, ci comandanții acestora prin talentele și capacitățile lor. Comandanții legiunilor s-au dovedit, de nenumărate ori, uzurpatori ai tronului imperial și prin aceasta, factori de instabilitate și provocatori de războaie civile, aproape generalizate, războaie ce au slăbit, continuu, puterea imperiului.

Reformele armatei romane din perioada Dominatului s-au operat, succesiv, de către Gallienus, Gordianus al III-lea (sfătuit de prefectul pretorului Timesitheus), Aurelianus, Drocletianus și Constantinus. Transformarea armatei s-a încheiat sub deplorabilul împărat Honorius, prin autoritatea efectivă a generalului de origine barbară Stilicon, *magister militum*. La acea dată Stilicon reprezenta puterea reală în Imperiul Roman de Apus dar și singura sa apărare împotriva dezordinilor din interior și împotriva atacurilor din afară.

Armata se recruta pe aceleași căi, prin ridicări generale sau locale sau prin înrolări voluntare. În general ridicările pentru armată erau mai frecvente ca în trecut. În schimb, deși fiecare cetățean era silit, ca și în trecut, să facă serviciul militar, se putea să nu-l exercite, cu condiția să furnizeze un alt om sau să plătească un impozit militar. Această modalitate de evaziune mai putea fi întâlnită și în perioadele anterioare ale Principatului, dar mai rar. Impozitul militar purta numele de *aurom tironicum*. Recruții erau vânduți proprietarilor, pe bani, de negustori ce făceau comerț cu soldați. Impozitul *aurum tironicum* varia, după nevoile momentului, fiind fixat mai mult arbitrar de către împărați. Cu banii strânși astfel, funcționarii împăratului cumpărau recruți care se numeau *protostasia* sau *prototypia*.

Exista o categorie de persoane care nu se puteau sustrage serviciului militar sub nici o formă, nici prin plată de aur și nici prin intrarea în ordinele superioare de societăți romane. Erau fii, veteranilor, adică cei sortiți serviciului militar pe baza unei diplome ce le acorda și toate avantajele materiale sau sociale. Fii veteranilor erau înscriși din oficiu în registre (*matriculae*).

Serviciul militar devenea, astfel, un impozit material pentru unii și o sarcină ereditară pentru alții. Așa se explică că se făcea totdeauna distincția,

în textele legilor, între soldaţi şi simplii cetăţeni, între *milites* şi *privati*. Recrutarea sau alegerea recruţilor (*tirones*) constituia o sarcină importantă a magistraţilor oraşului, sub supravegherea agenţilor împăratului. Condiţiile ce trebuiau îndeplinite de către cel recrutat se schimbaseră puţin faţă de cele din perioada anterioară: 18 ani (în loc de 16) şi o înălţime de 5 picioare şi şapte degete (în loc de 5 picioare şi zece degete), iar condiţia de a fi om liber se menţinuse. Sclavii erau ţinuţi în afara serviciului militar cu excepţia situaţiilor de necesitate absolută a încorporărilor. În acele cazuri li se acorda libertatea. Evreii erau excluşi cu totul de la serviciul militar.

Armata romană cuprindea ca şi înainte legiuni dar numărul lor devenise mult mai mare şi efectivele mai mici. Aveau obligatoriu în componenţă cavalerie. Numărul de ordine a dispărut, epitetul rămânând singurul element ce distingea legiunile. Noutatea a constituit-o ordonarea legiunilor pe ranguri. Existau legiui palatine (*palatinae*) care se bucurau de cea mai mare consideraţie şi care cantonau totdeauna în apropierea palatului imperial. O altă categorie era legiunile de cortegiu (*comitatenses*), însărcinate să însoţească pe împărat în campanie. Cea de a treia categorie era formată din legiunile *pseudocomitatenses* rezervate, aproape în totalitate, pentru provinciile de frontieră.

Rezidenţa legiunilor era schimbată fără încetare datorită condiţiilor, din ce în ce mai schimbătoare, pe câmpurile de luptă, de la diverse frontiere. Ceea ce a rezistat timpurilor a fost rangul legiunilor. Unele dintre ele aveau şansa de a fi trecute de la rangul de legiuni de cortegiu la rangul de legiuni palatine, pentru o avansare în demnitate şi pentru o soldă mai bună.

În general, legiunile se subîmpărţeau în *legio juniorum* şi *legio seniorum* ceea ce corespundea unei stări de organizare foarte vechi.

Organizarea comandamentului nu s-a schimbat, doar titlurile au fost puţin schimbate: *centuriones* se numeau acum *centenarii*, au apărut titlurile de *tribuni militum* şi de *proefecti legionis*. Cavaleria era grupată în: cavaleria legionară, *vexillationes* comandată de *proepositi* sau de *tribuni* şi cavaleria formată din auxiliari, în escadroane şi cohorte, cavalerie ce îşi păstrase aproape aceeaşi organizare din vechime.

Dincolo de aceste forme de cavalerie se aflau trupele călare numite *numeri* al căror număr a crescut. S-au mai adăugat trupele de *cunei* care au fost intim ataşate celorlalte auxiliare având, se pare, un rol tactic.

Cavaleria legionară *vex* era şi ea subîmpărţită pe ranguri ca şi legiunile.

Alături de armata regulată s-a creat categoria soldaţilor din trupele neregulate al căror număr a crescut continuu în ultima perioadă de existenţă

a imperiului. Acești soldați erau numiți *deputati*, iar în particular, sub numele de *ripenses* sau de *limitanei*, aveau sarcina de a apăra frontierele imperiului, marcate, de mulți ani de cursul vreunui fluviu (*ripa*) sau de o potecă de patrulare (*limes*). Acești soldați primeau pământ pe teritoriul imperiului cu obligația, pentru ei și pentru descendență, de a face acest serviciu militar la frontiere. Sub domnia împăratului Alexander Severus s-au creat, pentru prima dată, aceste categorii de terenuri militare.

Alți soldați erau stabiliți în interiorul provinciilor, pe terenuri necultivate sau abandonate. Aveau însărcinări asemănătoare soldaților de la frontieră și erau numai de origine barbară. În lucrarea *Notitia dignitatum* elaborată pe timpul împăratului Theodosius I-ul, acești soldați erau numiți *Gentiles* sau *Laveti*.

O a treia categorie de militari era aceea folosită în diferite funcții ale administrației centrale sau provinciale, numiți *officiales*. În cazul lor avansarea se făcea pe criterii strict militare.

În epoca *dominatului* s-a păstrat folosirea corpurilor de elită și de poliție. Se împărțeau în două categorii.

Garda imperială, divizată în *domesticii* și *protectores* era condusă de unul și apoi de doi *comes domesticorum* gardă la care era anexată cea a numiților *labarum* sau a stindardului sacru (*proeposti labaro*).

Garda palatului, aflată sub ordinele unui *magister officiorum* servea ca trupă da paradă, ca trupă de gardă și ca trupă de poliție sau inspecție. Corpurile de elită erau recrutate ca și altădată din pretorieni sau dintre tinerii din marile familii sau dintre vechi soldați ai trupelor legionare sau auxiliare. *Protectores* aveau rang de ofițeri.

La conducerea acestui corp privilegiat se plasau tribuni și diferiți prefecți, ca și altă dată, iar mai sus toată ierarhia de guvernatori de provincii militare, *duces* și *comites*, care moșteniseră funcțiile de legați de rang pretorian și de rang consular.

Deasupra acestora se plasau șefii supremi ai armatei romane, *magistri militiae sau magistri militum*, al căror număr a fost variabil. Titlul s-a dat în cavalerie unui comandant special sau unor mari guvernatori ai imperiului.

Toate aceste funcții erau precis grupate și eșalonate. Niciodată ierarhia militară nu a fost mai netă sau mai severă ca în timpul dominatului, cu excepția ultimilor zeci de ani dinaintea prăbușirii imperiului. Disciplina militară era asigurată prin reglementări de o rigoare extremă, împotriva celor nesupuși, contra dezertorilor și a complicilor. Pe de altă parte s-au înmulțit recompensele și privilegiile pentru cei ce vroiau să persiste în cariera militară, după perioada serviciului obligatoriu. Solda și indemnizațiile au devenit mult mai mari ca

altădată. Privilegiile acordate veteranilor după eliberarea lor (*testimonialis*) erau diverse: tratament public şi avantaje pentru amorul propriu, ca titlul de protector de onoare, exceptarea de la însărcinările municipale, donaţii de terenuri scutite de taxe pentru totdeauna, permisiunea de a face comerţ cu diverşii străini trecuţi peste frontieră, călătorii pe cheltuiala statului etc. Ca urmare a acestei organizări militare, care separa cetăţenii de militari, care separa carierele civile de cele militare, cu un sever regulament al ierarhiei, cu distincţiile numeroase între corpurile de armată, cu moştenirea serviciului militar, cu privilegiile veteranilor etc., s-a format o armată romană care, în timpul lui Stilicon, a devenit un stat în stat.

Avea propriile latifundii, propriul spirit, propriile domenii, propriile clase şi caste, precum şi proprii şefi de care asculta.

Avansarea era strict reglementată astfel încât se putea ajunge, prin merite, de la simplul soldat la rangul de *magister militum*.

Acest *magister militum* avea la dispoziţia sa o populaţie, mereu în creştere, de soldaţi şi veterani. El conducea, prin această forţă, atât provinciile cât şi pe supuşii Romei. Deci elementul militar a devenit, prin forţa şi puterea sa, prin şefii săi şi prin spiritul de castă, adevăratul suveran al imperiului.

Casta militară dominatoare, către sfârşitul imperiului, a avut o componenţă, aproape unică, de origine barbară. Barbarii au devenit stăpânul statului roman.

Sfârşitul Imperiului Roman de Apus se prezintă, într-un fel, ca triumf al armatei romane asupra statului şi ca triumf al organizării militare.

IMPERIUL ROMAN
Organizare şi putere imperială
Imperiul secolelor 1 - 3 d.Ch.
PRINCIPATUL

Transformarea revoluţionară care a dus la naşterea *Imperiului* în locul *Republicii* s-a realizat prin câteva măsuri foarte simple. Este surprinzătoare uşurinţa cu care acest nou regim s-a stabilit şi cât de puţin a trebuit pentru a institui puterea cea mai absolută care a existat vreodată în zona mediteraneeană.

Fondatorii imperiului n-au formulat nici-un principiu nou ci au domnit

cu vechile principii și reguli ale Romei republicane. Ei au domnit ca stăpâni în numele suveranității Republicii.

Juriștii epocii imperiale au proclamat axioma, de drept public, a timpului lor: *Dacă împăratul poate orice, este pentru că poporul roman i-a conferit și a așezat în el toată puterea sa.* În concepția acelor generații , adevăratul suveran rămăsese poporul, iar statul era încă numit *Republică.* Poporul sau această *Republică* a continuat să delege suveranitatea sa prințului, așa cum anterior o delega consulilor. Delegarea de autoritate nu era o ficțiune; ea se făcea pe timpul lui Augustus printr-un act formal și printr-o lege a Senatului și a poporului.

Legea s-a reînnoit ulterior pentru fiecare prinț, de către Senat, care reprezenta oficial Republica Romană. Acest act nu era diferit de cel care se emitea altădată pentru fiecare rege sau pentru fiecare consul și continua să fie numit *lex regia de imperio.*

Nu exista nici o putere care să nu se afle în mâna principelui. Avea în mâinile sale armata și finanțele, ca singur administrator, justiția, legea și religia. Nu se putea imagina o monarhie mai completă.

Senatul funcționa ca un fel de consiliu de stat sau o comisie consulativă. Toată acțiunea politică se întruchipa în persoana principelui, fără împărțire și fără control.

Suveranitatea împăraților și despotismul lor, unul dintre cele mai nelimitate pe care le-a cunoscut Europa, deriva din principiul politic al celor vechi, al omnipotenței Statului. Nu este o virtute a unui act unic și definitiv că monarhia s-a substituit republicii, ci este vorba de o evoluție gradată prin care toate drepturile și puterile statului au fost concentrate asupra unui singur cap.

În prima sa formă, cea de *principat,* Imperiul Roman n-a marcat o revoluție prea radicală. Principatul s-a afirmat ca o magistratură, iar principele n-a fost decât primul dintre magistrații statului, domnind conform legii.

Imperiul s-a născut la 13 ianuarie anul 27 a.Ch., atunci când fiul adoptiv al lui Caesar, Octavius (mai târziu Octavianus), a abdicat de la puterile sale dictatoriale pe care le primise și le exercitase în calitate de *triumvir reipublicoe constituendae.* El a predat puterea poporului și Senatului. Senatul, la 16 ianuarie 27 a.Ch., i-a conferit supranumele de *Augustus.* Acest supranume a devenit, în viitor, noțiunea care desemna împărații, precum acel an a devenit anul de început al epocii imperiale.

Perioada dictatorială care durase douăzeci și doi de ani, de la intrarea lui Caesar în Roma, se încheiase. Fără îndoială era absurd să se considere noul regim ca o guvernare a poporului și a senatului. Caracterul original al

Principatului s-a concretizat printr-o împărțire a atribuțiilor între Senat și magistratul suprem - Principele. Acest compromis a reglat situația imperiului până la jumătatea secolului al 3-lea d.Ch. El n-a fost denunțat decât atunci când i-a luat locul o monarhie propriu zisă.

Aceea, monarhia lui Diocletianus și a lui Constantinus, diferea mult de cea a lui Augustus și Tiberius, în raport cu Republica Romană.

Principatul s-a clădit pe suveranitatea poporului, toate puterile statului fiind exercitate, nu în numele propriu al principelui, ci ca reprezentant al poporului. Astfel principele nu era decât un delegat al poporului roman, dar nu numai delegat cu mandat nelimitat, ci și cu competențe bine definite. Principele era supus legilor, ca toți cetățenii, dar lui, fără îndoială, i s-au acordat numeroase privilegii care au crescut fără încetare. El nu se putea elibera de rigorile legii, pentru o donație, o adopțiune sau un testament. Putea să obțină numai o dispensă pentru evitarea formalităților comune și lungi.

Responsabilitatea în fața legilor, în mod evident, era numai teoretică. Monarhia nu era, în fapt, o monarhie de drept în care personalitatea principelui să fie estompată de instituția monarhică. Prințul nu putea face nimic ilegal și contrar concepției romane. Puterile s-au schimbat atunci când a prevalat concepția elenistică prin care suveranul era plasat deasupra legii.

Inviolabilitatea magistratului roman se extindea și asupra principelui. Inviolabilitatea era revendicată în numele puterii tribuniciene. Ulterior, s-a mers mai departe, justificându-se crimele sale, prin violarea unui jurământ făcut de supuși în raport cu geniul principelui, violare care atrăgea torturarea ofensatorilor. Prin tradiție tortura era rezervată numai sclavilor dar, printr-o lege din timpul lui Septimius Severus, s-a prevăzut, ca pentru atentatele asupra persoanei imperiale toți acuzații să fie tratați ca și sclavii.

Caesar care a proiectat restaurarea monarhiei, cu titlul regal și care era îmbibat de ideile asiatice și elenistice, a lăsat să i se decerneze, încă din viață, onoruri divine, iar statuile să-i fie plasate în temple, alături de zei. S-a numit chiar un preot special. După moartea sa nu s-a înlăturat acest mod de tratare a personalității principelui. Partidul său, victorios, a reușit să-l plaseze pe *divus Iulius* la rangul zeilor cetății romane. Decizia a avut cea mai covârșitoare influență asupra evoluției ulterioare a principatului. Monarhia pe care a vrut să o restabilească Caesar nu s-a realizat juridic dar caracterul sacru care i s-a atribuit lui s-a transmis succesorilor.

Fiul său adoptiv, Octavianus, nu a beneficiat de un cult în timpul vieții dar a permis ca în Grecia și chiar în Italia, să i se decerneze temple cu preoți speciali. Efigia i-a fost plasată în capelele particulare ca și ale altor divinități. El n-a primit titluri de zeu, ci *fiu de zeu*. Numele de *Augustus* s-a

arătat semnificativ, plasând prințul alături de zei. Ca *fiu de zeu*, Octavianus a trecut în rândul divinităților, după moarte.

Cel de-al treilea principe, Tiberius, spirit pozitiv, a renunțat definitiv de a fonda o monarhie de drept divin, depărtându-se de linia predecesorilor. Legitimitatea rezultată pentru familia imperială rămânea dobândită de membrii liniei iuliene și rudelor din linia claudiană.

Principatul s-a dezvoltat ca o instituție de drept public sprijinită pe religie. După Tiberius și Caligula s-a reluat obiceiul de plasare a imaginii prințului alături de cele ale Larilor și ale Penaților, precum și în templele din provincii.

Nu s-a mai declarat un alt fiu de zeu în lungul șir de fondatori de dinastii imperiale. Consacrarea sau apoteoza împăratului, trecut după moarte în rândul zeilor, s-a redus din ce în ce la o ceremonie ridiculizată din epoca lui Claudius și rău văzută. Nici un alt împărat n-a mai fost trecut în rândul zeilor în timpul vieții. Se mai făceau unele sărbători, în onoarea împăratului, cu tentă religioasă și cu adulări, dar nici una nu a avut caracter oficial.

Sentimentul de legitimitate și orgoliul de drept divin nu a putut să se dezvolte decât la suverani, fii de suverani, *născuți în purpură*.

Principatul nu a cunoscut niciodată sistemul de succesiune ereditară care să funcționeze normal. Tentativa lui Augustus de a da divinitate șefilor de stat pe baza strămoșilor de origine divină a eșuat.

Numai la sfârșitul secolului al 3-lea d.Ch. când au prevalat ideile orientale asupra condiției suveranilor, Aurelianus s-a declarat om - zeu, iar Diocletianus și Maximianus și-au luat titlurile divine de *Iovianus* și *Herculianus* (zeu și semizeu). Atunci a început să se așeze semnul egalității între suveranitatea monarhică și suveranitatea divină.

În timpul principatului a apărut uzanța de a califica pe principe drept *dominus* și în acest fel s-a produs o apropiere atât de mare între cele două națiuni încât s-a ajuns să fie percepute ca asociate. Augustus și Tiberius au refuzat această adresare dar lingușitorii au reînnoit-o, imediat, sub Caligula. Domitianus a impus-o în terminologia oficială. Traianus a păstrat-o acceptând să fie numit *dominus* în cuvântări dar nu și în actele publice. Sub Septimius Severus și sub împărații sirieni (Elagabal, Alexander Severus) s-a marcat un progres în ideologia monarhică. Aurelianus, pe monedele sale, se intitula stăpân și zeu. Diocletianus a impus definitiv formula astfel că în cursul secolului al 4-lea d.Ch. împărații se numeau ei înșiși *dominus*. Creștinismul a modificat această adresare dar într-un timp când concepția privind monarhia de drept divin era biruitoare.

Principele nu a primit vechiul titlu de rege decât în țările unde el

guverna în locul regelui tradițional, ca în Egipt. Împăratul roman avea o serie de regi sub ordinele sale așa că demnitatea sa se considera superioară.

Suveranul roman nu a primit un titlu special însă, pe de altă parte, și-a modificat propriul nume. Această manieră de a se deosebi de supuși a adoptat-o Augustus și s-a păstrat după aceea. Primii împărați au abandonat numele lor de gintă, cu excepția celor din ginta Claudia și a lui Vitellius, pentru a se distinge *cognomenul* lor. Această uzanță a fost urmată exclusiv de către principi și de către membrii familiei lor, pe linie masculină.

Pornind de la Hadrianus s-a renunțat, sistemul roman de denominațiune căzând în desuitudine. Prenumele de *imperator*, împărat, adoptat de Caesar și Augustus, abandonat de Tiberius, Caligula și Claudius a fost reluat de Nero și a devenit prenume de stil după Vespasianus.

Supranumele (*cognomenul*) de *Caesar* purtat de fondatorul monarhiei era ereditar în ginta Iulia. La moartea ultimului descendent, Caius Caligula, cognomenul l-a preluat succesorul său, Claudius. Împărații următori au continuat să-l poarte. În continuare cognomenul de *Caesar* s-a acordat atât fiilor cât și nepoților de suveran. După Hadrianus s-a limitat folosirea lui numai pentru succesorul desemnat.

Supranumele (*cognomen*) de *Augustus* implica un caracter religios, el se acorda onorific și nu devenea ereditar. Dar, la moartea lui Augustus, senatul a atribuit succesorului său aceleași supranume onorific. Tiberius l-a acceptat dar fără să-l confere, mai de departe, nici unui membru al familiei sale. Acest supranume a devenit o caracteristică a funcției imperiale.

Calificativul de principe (*princeps*), pe care Augustus și-a atribuit-o, exprima minunat situația suveranului în primele secole ale imperiului. El indica o întâietate individuală fără competența atașată la o magistratură. Niciodată calificarea de principe nu a figurat în titlurile oficiale. Nu exista, deci, nici-un titlu special care să desemneze funcția imperială.

Au existat totuși un număr de titluri care au devenit particulare împăraților. Două se raportau la funcția lor: *tribunicia potestate* (investirea cu puterea tribuniciană) și *proconsul* (pornind de la Traianus și în mod regulat după Septimius Severus). Un alt titlu era cel onorific de *părinte al patriei* care nu s-a decernat decât în anumite timpuri, iar după Pertinax împărații l-au preluat de la urcarea pe tron.

Împărații erau singurii care puteau înscrie printre titlurile lor pe acela de suveran pontif.

Titlurile se acordau, în general, în ordinea următoare: *pontifex maximus, tribuncia potestate, imperator, consul, censor, pater patrioe, proconsul.*

Împăratul, pentru a intra oficial în puterile cuvenite, trebuia să adune puterea proconsulară și puterea tribuniciană. Odată cu puterea proconsulară prelua și numele de *Augustus* care reprezenta *creația împăratului*. Nici-o condiție nu era cerută de lege.

În secolul al 3-lea d.Ch. titlul de *Augustus* a început să fie dat și copiilor, iar dintre primii care l-au acordat și membrilor de familie s-a numărat Caligula. El a desemnat ca să-i succeadă sora sa, Drusilla. Multe femei din familiile imperiale au luat supranumele de *Augusta* de care era legată, incontestabil, puterea. Au făcut excepție Livia și Agrippina. Au existat numai circumstanțe, nu obstacole juridice, care au împiedicat ca Roma să aibă femei ca suverane.

Patriciatul era acordat, de senat, împăraților care nu-l aveau, ca de exemplu lui Vespasianus care era de origine plebeiană, lui Macrinus, care era din clasa cavalerilor (217 d.Ch.). Unii împărați au avut grijă să se atașeze, fără just temei, l-a familiile severilor sau antoninilor, pentru a câștiga un grad de noblețe.

Nici o ceremonie particulară nu marca urcarea pe tron sau intrarea în însărcinări a principelui. Primele acte erau: aclamarea sa drept *imperator* de către soldați, primirea titlurilor aferente și intrarea în relații cu Senatul. Nu exista nici o manifestare comparabilă cu preluarea auspiciilor sau preluarea fasciilor de către magistrați sau cu încoronarea regilor.

Prințul nu depunea nici un jurământ cu o formulă specială, dar cerea pe cel al soldaților, în calitatea sa de generalisim. Sub Tiberius și Caligula întreaga populație depunea un jurământ de fidelitate.

Principatul poseda condiția fundamentală a unui regim monarhic, era viager. Puterea proconsulară n-a mai fost niciodată reînnoită anual cum era pe timpul magistraturilor republicane.

Atunci când Augustus a acceptat *imperium*, adică comandamentul, el a făcut-o cu restricția ca acesta să fie depus atunci când circustanțele vor fi cerute. A fixat de mai multe ori, termene de cinci sau zece ani pentru această depunere.

Augustus n-a reprezentat un împărat perpetuu (*imperator perpetuus*) dar s-a dovedit semnificativ că și-a încorporat onest apelativa. Tiberius a renunțat la acea limitare aparentă a puterii din timpul lui Augustus și a acceptat *imperium* cu titlul definitiv. După el ficțiunea limitării, în timp, a puterii a căzut și niciodată nu s-a contestat perpetuitatea puterii imperiale.

Augustus își fundamentase autoritatea civilă pe puterea tribuniciană și aceasta i-a fost atribuită pe viață. Cu ajutorul anilor puterii tribuniciene s-a întocmit cronologia imperială romană ca și pe timpul republicii. În Egipt însă cronologia romană s-a atașat vechii cronologii regale, împăratul fiind, de

formă, continuatorul vechilor regi.

Costumul imperial s-a împrumutat de la vechii magistrați romani. Împăratul purta vechea lor togă cu bandă de purpură la marile sărbători. Toga triumfală complet din purpură era brodată cu aur. El nu purta doliu.

Ca general, împăratul purta o pelerină roșie (*paludamentum* sau *purpura*). Pornind de la Septimius Severus, care a extins în tot imperiul puterea proconsulară, împăratul purta întotdeauna și peste tot costumul militar. Purpura a devenit veșmântul imperial. În timp ce magistrații mergeau cu capul descoperit, împăratul purta o coroană de laur, iar cu ocazia sărbătorilor o coroană de aur.

Constantinus *cel Mare* a adoptat diadema de origine orientală.

Portul spadei era rezervat ofițerilor și magistraților cu funcțiuni militare. Împăratul, în calitatea sa de generalisim, o purta de drept. Nu lua sceptrul decât în timpul procesiunilor triumfale. Se așeza totdeauna pe scaunul aurit , iar când era însoțit de consuli se plasa în mijlocul lor. La sărbătorile publice împăratul avea scaunul său aurit și așezat printre locurile rezervate magistraților superiori și tribunilor plebei.

Nu avea voie, în principiu, să parcurgă orașul în trăsură, ci numai pe scaun purtat (*sella*). Putea fi precedat de o torță. Totdeauna și peste tot era urmat de lictorii săi și de purtătorii de fascii, doisprezece la număr, iar după Domițianus, douăzeci și patru. Aceștia erau dotați cu lănci. Era escortat, deasemeni, de apărătorii necesari (*viatores* sau *proecones*).

Împăratul beneficia de o escortă militară, formată din cohortele de gardă din pretorieni. Prin aceasta se marca, distinctiv, puterea sa și se manifesta calitatea de șef militar. Mai avea în plus o gardă de corp (*corporis custodes*) formată din germani, care îi proteja palatul și casele membrilor familiei sale. Erau trupe de cavalerie ce figurau printre *domestici* principelui (adică printre cei apropiați traiului palatului).

Unul din prerogativele cele mai înalte ale împăratului, cu importanță specială, era jurământul prestat cu invocarea numelui său. În această situație se manifesta elementul religios al puterii imperiale, care îl diferenția mai profund de magistraturile romane. Înainte se presta jurământ pe zeii cetăților romane, pe Jupiter și Penați. Lor li s-a asociat geniul împăratului care domnea, alături de geniile împăraților divinizați. A parvenit până la noi jurământul orașului Salpensa, care este caracteristic: "*Jur pe Jupiter și pe divinul Augustus și pe divinul Claudius și pe divinul Vespasianus Augustus și pe divinul Titus Augustus și pe geniul împăratului Caesar Domițianus Augustus și pe divinii penați*". Această formulă s-a adoptat pentru toate jurămintele necesare pentru actele de stat sau ale comunității și deasemeni pentru jurămintele private.

Jurământul pe geniul împăratului aflat la domnie era o prerogativă a suveranului. Consecințele acestei formule de jurământ s-au arătat considerabile.

În dreptul criminal al Republicii nu se pedepsea depunerea de jurământ fals, lăsându-se zeilor sarcina de a pedepsi ofensa care li se făcea. Dar pentru că jurământul fals devenea o ofensă la adresa împăratului aflat la domnie sau la adresa unor predecesori, ce cădea sub forța legii, care proteja considerația (*majestas*) principelui și pedepsea crunt jurământul fals.

La anul nou se făceau urări oficiale pentru prosperitatea împăratului. Sărbătoarea era plasată la 3 ianuarie. În toate actele oficiale funcționarii și preoții chemau binefacerile divine asupra împăratului ca și asupra comunității. Sărbătorile private ale împăratului și ale casei sale treceau în rangul sărbătorilor publice.

Pe primul loc se sărbătorea ziua aniversară a nașterii, apoi a urcării pe tron și cele în care a scăpat de anumite pericole mari sau de o boală. Imaginea sa se expunea în toate templele sau capelele din tabere. Numele său figura pe stindarde alături de vulturi. Acolo i se plasau efigiile când era recunoscut ca principe și erau scoase când se producea o revoltă împotriva lui.

Un semn esențial al suveranității era reprezentarea capului monarhului pe monedă. Caesar a obținut acest privilegiu de la Senat. Triumvirii l-au păstrat, iar Augustus l-a continuat. Regii vasali foloseau și ei efigia împăratului pe monedele țării lor. Numeroși membrii ai familiei imperiale au primit dreptul de a fi reprezentați pe monede, dar imaginea nici unui alt personaj în viață nu a figurat pe monedele Imperiului Roman. La moartea lui Nero s-a încercat restaurarea republicii și s-au bătut monede cu efigia a diverși magistrați, aceasta pe plan local.

Pe monede se înscria numai numele și titlurile împăratului sau ale rudelor, cu excepția monedelor de cupru unde s-a lăsat să figureze, până la Aurelianus, numele senatului, simbol al dyarhiei (a conducerii duble a imperiului de către împărat și senat).

Ultimul privilegiu onorific al principelui s-a dovedit consacrarea sau apoteoza prin care el primea loc în mijlocul altor zei. Acest privilegiu nu s-a acordat tuturor. Era necesară o judecată profundă a senatului. În mijlocul secolului al 3-lea d.Ch., între douăzeci și unul de zei onorați de către *Anale* cincisprezece erau împărați divinizați: Augustus, Claudius, Vespasianus, Titus, Nero, Traianus, Hadrianus, Antoninus, Verus, Marcus Aurelius, Commodus, Pertinax, Severus, Caracalla și Alexander Severus.

În jurul împăratului se constituia *casa sa*, adică ansamblul de rude, bărbați și femei cu roluri de a-i forma un anturaj intim, precum și rude pe linie masculină ale fondatorului dinastiei, în plus soția lui și ale descendenților.

Aceștia au primit privilegiul inviolabilității tribuciniene alături de cuprinderea în formulele de jurământ. Se cerea jurământ de iubire și de apărare nu numai pentru persoana împăratului dar și pentru *casa sa*. Aceasta avea deci o situație juridică privilegiată. Împăratul conferea, dealtminteri, casei sale, rudelor, bărbaților din anturaj, precum și unelor femei, privilegii onorifice.

Supranumele de *Caesar* era acordat bărbaților din casa imperială, iar cel de *Augustus* rămânea rezervat principelui. Se acorda totuși și femeilor printr-o recunoaștere a fidelității și a altor multiple calități legate de familia și cariera împăratului. Titlul de *Augusta* l-au deținut: Livia, soția lui Augustus, Antonia, bunica lui Caligula și apoi Agrippina, soția lui Claudius.

Pornind de la domnia lui Domițianus, titlul s-a acordat regulat soțiilor de împărați, chiar în cazul în care muriseră înaintea urcării pe tron. Se acorda deasemeni mamei împăratului, fiicei sale și surorii sale dar nu în mod constant. Titlul s-a mai acordat, printre altele, mamei și bunicii lui Elagabalus (Iulia Maesa și Iulia Soaemias), surorii lui Nero (Claudia), a lui Titus (Julia), a lui Didius Iulianus (Didia Clara), Marcianei, sora lui Traianus, Matidiei nepoata și altei Matidia, cumnata sa.

Acest titlu de *Augusta* avea caracter pur onorific cu excepția Liviei, a Agrippinei și a femeilor din familia lui Septimius Severus. Soția împăratului era eliberată de tutelă și era de obicei numită *mama taberelor* (*mater castrorum*) pornind de la tânăra Faustina, soția lui Marcus Aurelius.

Femeile casei imperiale au primit frecvent privilegiul de *vestale*. La sărbătorile publice erau așezate în prim rang, alături de împărat, dar și alături de toată casa sa. Femeile cu acele ocazii erau așezate alături de vestale. Femeile familiei imperiale au ținut de mai multe ori o gardă pretoriană sau o gardă de corp ca și împăratul.

Bărbații familiei imperiale au beneficiat de această protecție și onoare mai rar.

S-au ridicat la rangul de sărbători publice, sărbătorile domestice ale multor femei din familiile imperiale.

La dorința împăratului se figurau pe monede persoane ale familiei sale. Astfel, se găsesc pe monede efigiile lui Germanicus și a Agrippinei, tatăl și mama lui Caligula, efigia Agrippinei, cumnata lui Claudius și a lui Drusus și a Antoniei, rudele sale, efigia tatălui lui Vitellius, a Domiției, soția lui Vespasianus. Obiceiul a dispărut după dinastia Flaviană, dar trebuie amintit că în toate cazurile a fost vorba de persoane ce încetaseră din viață.

Cei care s-au bucurat, în timpul vieții, de această onoare au fost: Agrippa, Tiberius, succesorul desemnat al lui Augustus, tânărul Drusus, fiul lui Tiberius, Nero, fiu adoptiv al lui Claudius, precum și Agrippina, soția lui

Claudius. Toate aceste personalități au avut o parte de autoritate imperială.

Odată cu venirea la tron a Flavienilor dreptul de imagine pe monede și-a pierdut valoarea politică și s-a decernat numai cu titlul onorific. Se găsesc pe monede efigii de împărătese ce nu au avut puteri în imperiu sau pe lângă soții lor. De o manieră generală se punea problema succesorului desemnat sau deja asociat la tron.

Apoteoza în mod normal rezervată principelui s-a decernat și unelor împărătese. Până în anul 183 d.Ch. se pot cita: Livia, Poppeia, Domitilla, Plotina, Sabina și cele două Faustine. Eliminând pe Poppea, se ajunge la numărul de șaisprezece zei (*divi*) imperiali, venerați în această epocă, din care zece împărați primiseră apoteoza.

Mai târziu s-a acordat și Iuliei Domna. Aceeași onoare s-a acordat și altor persoane din familia imperială, dar se pare că acestea au fost lăsate în afara cultului oficial. Se pot cita: Drusilla, sora lui Caligula, Claudia, sora lui Nero, Iulia, nepoata lui Domițianus, Marciana, sora lui Traianus, Matidia, mama Sabinei, un fiu al lui Domițianus, mort din copilărie, tatăl lui Traianus și Valerianus, fiul lui Gallienus.

În afara *casei împăratului* exista, în sens mai larg, curte imperială. Prietenii principelui (*amicii Augusti*) se găseau în relații private cu el. Urmau aceia cărora li se acorda acces în palat. Calitatea de curteni se rezerva ordinelor privilegiate și nu a fost primită niciodată de plebeieni sau de cei fără cetățenie romană. Situația de prieten al principelui era onorifică, dar n-a avut caracter oficial, care să-i implicce drepturi speciale. Dintre prieteni se triau consilieri sau însoțitori ai împăratului în afara Italiei, ca suită și companie intimă (*comites Augusti*). Curtenii și prietenii erau salarizați dar și utilizați în afaceri publice, unde formau consiliul principelui.

Sclavii și liberții împăratului nu aveau o situație juridică privilegiată fiind egalii sclavilor și liberților, simplilor proprietari și fiindcă erau excluși de la problemele oficiale și de la treburile publice, nu erau asimilați sclavilor publici.

Una dintre diferențele fundamentale între *principat* și *dominat* (monarhia lui Dioclețianus) s-a remarcat în aceea că serviciile personale ale principelui nu au fost asimilate funcțiilor publice. Servitorii principelui se distingeau pe categorii. Cei care aparțineau ordinului senatorial nu puteau, prin definiție, să fie salarizați și erau comparabili ofițerilor publici. Cei din ordinul equestru erau plătiți din caseria proprie a principelui, fiscul. Toți soldații și ofițerii, cu excepția comandanților de legiuni care aparțineau ordinului senatorial, erau priviți ca servitori particulari ai împăratului. Armata era a împăratului. Printre servitori era prefectul de consemnare și perceptorii

impozitelor din provincii (*procuratores Augusti*).

Serviciile private ale casei imperiale, conferite de obicei liberților sau unor sclavi, au devenit din ce în ce asimilate administrației publice și conferite cavalerilor.

Corespondența împăratului, considerată ca o afacere privată de către împărații casei Iuliene și Claudiene, s-a conferit mai târziu numai cavalerilor. De asemeni gestiunea domeniului și a caseriei private a împăratului s-a trecut de la liberți la membrii ordinului equestru.

Este inexact de a privi activitatea imperială ca rezultat legal al reunirii unei serii de puteri speciale. Dimpotrivă, puterea proconsulară, posesiunea *imperiumului* și dreptul exclusiv de a comanda soldații din întregul imperiu erau suficiente pentru a constitui puterea imperială. Cine poseda puterea era împărat, iar puterea tribuniciană se putea prelua mai târziu.

Imperium-ul era acordat de soldați și de Senat. Adunarea poporului nu avea nici un rol. Intervenția Senatului era foarte necesaară, dar fără prea multă importanță. Nu era chemat să devină împărat decât alesul soldaților. Era necesar, totuși un acord comun al armatei cu Senatul, pentru a legitima alegerea.

Imperium-ul lui Augustus și al principilor urmași a constiuit un debut privit ca putere proconsulară. Această putere era nucleul puterii imperiale, dar se exercita în provincii, nu în Italia și la Roma. Pe timpul primului secol după Christos, împăratul nu s-a intitulat niciodată proconsul. Apoi Traianus a făcut-o curent, dar numai în afara Italiei. Până la Alexander Severus împărații au manifestat această rezervă. Către mijlocul secolului al 3-lea d.Ch. și definitiv odată cu domnia lui Diocleţianus, această apelațiune de proconsul a figurat printre titlurile imperiale.

Numele de *Augustus* exprima ansamblul puterii imperiale dar nu numai sub aspect militar. Era preluat de cel chemat la tron,atât de Senat, cât și de armată. Aceasta făcea să se distingă puterea imperială de cea proconsulară, prima nefiind limitată în timp și spațiu ca aceea a proconsulului obișnuit. Baza activității împăratului se sprijinea pe aceea că în tot imperiul, toate trupele, fără distincție, depuneau jurământul de supunere ca unui general comun. Au existat până la domnia lui Caligula și mai târziu, trupe numeroase în provinciile senatoriale (conduse de senat). Ele erau supuse proconsulului de acolo, dar acela comanda nu în numele lui, ci în numele împăratului către care depusese jurământ de fidelitate. În imperiu nu existau trupe supuse altei persoane decât împăratului. Dreptul de a recruta trupe și de a le organiza revenea numai împăratului. Guvernatorul care recruta trupe fără acordul suveranului cădea sub incidența legii de jignire a majestății.

Armata fiind puțin numeroasă în raport cu vastitatea imperiului, iar durata serviciului militar foarte lungă, nu se putea recurge la înrolări obligatorii. Recrutarea se efectua după ordin, cu mandat de la împărat. Se foloseau comisari speciali în Italia, iar în provincii guvernatori. Toți ofițerii și subofițerii erau numiți de împărat; tot el le desemna postul în ierarhia militară. La început împăratul a fost singurul care acorda decorații, dar mai târziu, puțin câte puțin, această treabă a trecut asupra proconsulilor obișnuiți, din provincie.

Triumfurile și ornamentele triumfale se decernau de către Senat, dar după domnia lui Vespasianus ele trebuiau propuse de împărat. Concediul sau eliberarea nu se putea acorda soldaților decât de către împărat, iar veteranii primeau această calitate de la *Augustus* (*veterani Augusti*). Trupele nu puteau fi încartiruite pe teritoriul Italiei, ci numai în afară. Puterea militară supremă a suveranului se aplica atât asupra trupelor navale, cât și asupra coastelor Italiei, unde erau concentrate acestea.

Un general era totdeauna însoțit de o escortă formată din pretorienii săi. Pretorienii împăratului se găseau cazarmați la Roma sau în împrejurimi. Forțele de poliție erau și ele legate de capitală.

Era un fapt foarte important că Italia și Roma se aflau sustrase activității militare a împăratului și că el nu avea dreptul să stabilească, aici, legiuni. Septimius Severus a devenit primul împărat care a încălcat principiul făcând un cantonament pe muntele Alban, pentru legiunea a II-a Partica. El a supus Italia puterii sale proconsulare, asimilând-o celorlalte provincii.

Exercitarea puterii proconsulare a împăratului varia funcție de statutul teritoriului sau formațiunii militare. Existau provincii date în administrarea sa, teritorii fără caracter de provincii, sau provincii conduse de Senat (senatoriale); existau trupele din flote și separat trupele de gardă. Primele provincii date în administrarea împăratului (imperiale), în anul 27 a.Ch., au fost: Gallia, Siria și Spania. Împăratul își trimitea un *legat* în provinciile imperiale, căruia îi trasa sarcinile și de ale cărui acțiuni răspundea direct.

Statele vasale atașate imperiului, fără o încorporare precisă, orașele aliate, principatele și regatele, s-au subordonat principelui care exercita toate drepturile statului roman: desemna garnizoane (Bospor, Armenia, în teritoriile lui Cottius și în Egipt), desemna sau confirma regele vasal (la armeni, la quazi, la traci, la triburile africane) sau numea guvernatori ce înlocuiau pe regi. În toate statele vesale, principele avea suveranitatea întreagă, fără a o împărți cu Senatul, ca în provinciile imperiale unde exista o mică partajare. Această regulă de suveranitate deplină se aplica Egiptului și regiunilor alpestre, Raetia, Noricum, Alpii maritimi și Alpii Cottieni, unde nu se așeza un comandament militar de rang senatorial, ci câte un mărunt delegat al

principelui, de obicei din ordinul equestru, cu titlul de prefect sau procurator.

În provinciile senatoriale, împăratul, în raport de fiecare proconsul, avea o putere analoagă dar superioară (*imperium majus*). Acestora le putea da instrucțiuni, le putea ridica o parte din drepturi, putea înrola soldați, putea face pace sau război sau să fixeze impozite.

Comandamentul maritim a fost stabilit de Augustus în subordinea împăratului și se întindea peste toate mările imperiului. Împăratul numea amiralii flotelor de la Misene și de la Ravenna.

Când garda era o instituție a Republicii, era admis ca generalul să formeze o cohortă de soldați ce beneficia de *dreptul cetății* romane, prevăzută cu avantaje perticulare, dispensată de corvezi și cu soldă mare, care era special însărcinată să protejeze persoana sau cartierul general (*proetorium*).

Împăratul a fixat la Roma cartierul său general, iar garda sa trebuia să se afle în oraș. Augustus nu a lăsat garda să se stabilească într-un singur loc. Tiberius a greșit enorm concentrând toată garda sub ordinele lui Seianus, într-o mare cazarmă, construită în apropierea porții Viminale. Acea fortăreață s-a dovedit timp de trei secole o amenințare permanentă pentru Roma. Mulți împărați au fost ridicați și răsturnați în urma comploturilor urzite în cazarma gărzii pretoriene. Garda s-a dezvoltat progresiv până la tăria unei legiuni. Conținea 9 cohorte sub Augustus și Vespasianus și apoi 10, dar erau cohorte duble care însumau în total 9000 sau 10.000 de soldați. Se recrutau prin angajament voluntar dintre italieni. Pentru comanda gărzii împăratul era înlocuit de prefectul pretoriului (*proefectus proetorio*), numit de suveran. Acest prefect al pretoriului a devenit ulterior unul dintre personajele preponderente ale imperiului. Commodus sau Alexander Severus au numit chiar doi, trei prefecți pretorieni concomitent. Exemplul s-a întins și sub domnia altor împărați. Prefecții se alegeau și se promovau din ordinul equestru, cu o durată de serviciu, în principiu, nelimitată. Competența lor a crescut mult în secolul al 3-lea d.Ch. și cu toată originea joasă, situarea în fruntea gărzii imperiale le-a asigurat o mare influență.

Puterea proconsulară deși era nucleul puterii imperiale nu se întindea asupra Italiei sau Romei. Această putere asupra peninsulei exista totuși, dar nu în drept. Pentru a-și completa puterea, trebuia atrasă una din marile magistraturi.

Augustus a dorit întâi consulatul, pe care l-a păstrat mulți ani succesiv, după care a renunțat. El s-a mulțumit cu puterea tribuniciană, care și-o reținuse Caesar pentru el de-a lungul întregii vieți. Puterea tribuniciană a devenit astfel, în formă, expresia completă a suveranității imperiale.

Principele nu era tribun al plebei, nici coleg cu ceilalți tribuni. El

prelua această veche magistratură democratică, cu puterile sale excepționale, în limitele unei competențe speciale, plasate sub protecția expresă a zeilor.

După decizia senatului, un consul în exercițiu, propunea atribuirea acestei puteri adunării poporului reunită în comisii centuriate. Aceasta permitea juriștilor să afirme că puterea tribuniciană avea un caracter arhaic, ce pornea de la Ulpianus și avea forma unui senatus-consult.

Sub forma dată de Vespasianus puterea imperială a devenit o putere tribuniciană îmbogățită prin multe clauze speciale. Se acorda puterea cu drepturile vechilor tribuni ai plebei, dreptul de veto împotriva hotărârilor senatoriale, dreptul de coerciție, dreptul inviolabilității personale, dreptul nelimitat de a proteja pe cei oprimați și de a interveni împotriva abuzurilor.

Împăratul, însă, beneficia de puterea tribuniciană fără restricțiile care o limitau la tribunii obișnuiți. El n-o primea pentru un an, ci pentru viața întreagă, nu numai pentru orașul Roma, ci pentru toată întinderea imperiului, chiar dacă nu era prezent personal și nu putea fi contracarat de un alt tribun.

Ca și în trecut, inițiativa legislativă aparținea magistraților superiori, iar puterea legislativă, propriu zisă, adunării poporului. Principele avea dreptul de inițiativă legislativă, în virtutea puterii sale tribuniciene. Legile pe care le propunea el aveau caracter de plebiscit. Împărații au uzat de acest drept foarte mult, dar au lăsat alți magistrați la originea propunerii legilor. Pornind de la mijlocul domniei lui Tiberius, cu excepția a trei propuneri legislative ale lui Claudius și una a lui Nerva, nu se pot cita altele propuse direct de suverani.

Competența legislativă a adunării populare, ultimul vestigiu al suveranității ei, a dispărut. Nu s-a mai reunit decât cu ocazia schimbării principilor, pentru votul privind puterea tribuniciană.

Dreptul de a casa legi sau de a înlătura unele prevederi ale lor revenea, în principiu, comisiilor adunării poporului. De pe timpul Republicii ele s-au transferat Senatului, căruia i-au fost confirmate în primul secol al imperiului. Aceasta era o limitare a puterii imperiale.

Dreptul de grațiere, atribut al suveranității, aparținea altădată poporului și se manifesta prin *„provocatio"*, un apel către popor. În epoca imperială, acest drept a trecut la Senat, de formă, pentru că în realitate tot principele îl exercita.

Controlul și dispensa privind condițiile de eligibilitate și confirmare a candidaților pentru Senat au fost preluate de principe în virtutea dreptului de verificare a calităților candidaților.

Pornind de la Vespasianus triumful acordat de Senat trebuia să parvină din inițiativa principelui. Consacrarea sau admiterea unui nou zeu, în cercul zeităților romane, se făcea cu o decizie senatorială, atât pentru un zeu străin,

cât și pentru apoteoza unui împărat defunct. Din secolul al 3-lea d.Ch. Senatul a pierdut acest drept. Era important pentru că el implica judecarea actelor suveranului decedat. Senatul acorda rangul de patrician cu concursul cenzorilor, dar după Traianus acest drept a trecut tot la împărat.

Multe alte exemple de drepturi deținute de magistrați sau de instituții, în timpul Republicii, pot fi menționate ca trecute în mâinile principelui, în virtutea dreptului său de a decide în chestiuni de pace, de război, de alianțe și de administrare, fără control, a bunurilor statului.

Principele era acela care fonda noile colonii definind starea juridică a fiecăreia, conceda dreptul latin orașelor supuse, dreptul roman orașelor latine, transforma coloniile în municipii și invers. Puterile sale implicau acordarea de constituții cetăților, modificarea acestora, conferirea *„dreptului cetății"*, indivizilor sau coloniilor în momentul constituirii și soldaților în calitate de general.

Raporturile principelui cu senatul au avut rol de mare importanță și au evoluat continuu. Principele s-a numit, de la primul recensământ făcut de Augustus, "principe al Senatului", adică înscris în fruntea membrilor Senatului. Avea locul său și vota în această adunare exprimându-se sau primul sau ultimul. Deținea, ca și alți magistrați, dreptul de a convoca Senatul și de a-i cere aprobarea, nu numai în virtutea puterii tribuniciene, ci în baza unei decizii speciale înscrise într-o legea emisă la ridicarea sa pe tron. În Senat principele făcea propuneri, dar nu avea competențe speciale diferite de ale altor magistrați. El trebuia să controleze procesele verbale ale ședințelor printr-un delegat.

Principele își alegea, pentru a fi sfătuit, o comisie de senatori. Augustus și Tiberius au avut astfel de comisii formate din câte 20 de senatori sau magistrați în funcție. Acest gen de comisie, atât cât a durat, a condus la o colaborare completă între principe și Senat. Ea a dispărut după Tiberius și a fost reînființată, pentru puțin timp, sub Alexander Severus.

În afara actelor oficiale emanate cu concursul poporului și Senatului, principele lua o serie de decizii care aveau valoare legislativă. Acestora le dădea forme de edicte ca și vechii magistrați, de decrete sau judecăți sau chiar scrisori (*epistuloe subscritiones*). Legea lui Vespasianus dădea împăratului dreptul și puterea de a face tot ceea ce gândea bun pentru stat. Dintre actele principilor unele erau irevocabile iar altele nu. Unele decizii erau nule pentru că depășeau competența principelui, de exemplu acordarea patriciatului ereditar. Toate măsurile legislative care depășeau competențele nu aveau decât durata vieții sale. Cu cât se avansează în istoria imperiului, de la principat la dominat, cu atât mai puține sunt cazurile de decizii ce depășeau competența, aceasta pentru că și competențele creșteau.

Erau revocabile toate deciziile pe care le lua principele în virtutea autorității proprii: numirea de funcții militare și civile. După moartea principelui acestea trebuiau să fie reînnoite de succesor. Concesionarea de drepturi utile (*beneficia*), de indiviziuni sau de drepturi colective, trebuia reînnoită la fiecare urcare pe tron. Titus și-a ușurat sarcina reînnoindu-le în bloc, metodă urmată și de succesorii săi. Prin aceasta a rezultat o mai mare stabilitate și o analogie cu sistemul monarhic pur.

În esență, toate actele de guvernare ale suveranului erau totdeauna revocabile, atât prin voința lui, cât și a urmașilor. Ele conservau caracterul personal ca și ale magistraților dinainte. Prin aceasta apare o diferență tranșantă între principat și monarhia dominatului, în care nu a mai existat o cădere atât de deasă a actelor de guvernământ și unde hotărârile suveranilor se bucurau de mai mult respect și de mai multă stabilitate.

În principat, împăratul era pus în situația ca, după ieșirea sa din însărcinare, actele să-i fie casate. Fenomenul s-a produs în special după moartea împăratului, ca în cazul lui Tiberius, Galba, Othon și Caracalla.

Deciziile lor nu au fost citate în jurămintele amintite mai sus. Beneficiile acordate de ei au putut fi și ele anulate așa cum Claudius a supus reviziei pe acelea emise de Caligula, Vespasianus pe ale lui Nero și ale altor trei împărați veniți ulterior. Vespasianus a pronunțat casarea proceselor de înjosirea majestății, intentate sub domnia lui Nero.

Libertatea electorală în alegerea magistraților a căzut, astfel că dorințele principelui deveneau realitate. În secolul al 3-lea d.Ch. se poate afirma, cu precizie, că numai împăratul era cel ce alegea. Conuslatul nu a figurat printre magistraturile pentru care Caesar și Augustus să fi cerut dreptul de recomandare. Pe timpul lui Vespasianus acest drept a revenit împăratului. De la această domnie, consulii au fost numiți direct de împărat, fără simulacrul de elecțiune. A existat o evoluție gradată a trecerii alegerii magistraților din drepturile adunării poporului sau Senatului, în drepturile exclusive ale suveranului.

În secolul al 3-lea d.Ch. împăratul desemna toți magistrații. În secolul al 4-lea d.Ch., pe timpul împăraților Diocletianus și Constantinus, consulii supleanți, pretorii și questorii, singurii magistrați păstrați sub noul regim, au fost pentru totdeauna, aleși de Senaturile din Roma și Constantinopol iar apoi confirmați de împărat. Dreptul de reocmandare al principelui a căzut în desuetitudine și a dispărut.

Principele nu alegea magistrații, nu putea să-i înlăture dar putea să provoace o decizie a poporului cu acest efect. În numele puterii tribuniciene, el putea să suspende magistrații sau să-i invite să demisioneze.

Funcționarii împăratului, numiți de el fără rezerve, erau afectați sau serviciilor sale sau serviciilor publice. Aceștia erau auxiliari pe care îi alegea după bunul plac. Unii au avut funcții de magistrați: de exemplu legați, "pro proetore". S-a stabilit o ierarhie riguroasă, a funcțiilor și atribuțiilor, ceea ce era foarte util atâta timp cât unii aveau funcții militare și alții funcții civile, administrative sau financiare. Acei funcționari care erau de rang senatorial s-au asimilat magistraților propriu-ziși, cu excepția militarilor. Principalul efect al creerii unei ierarhii metodice și a regulilor de avansare, în ordinul civil sau militar, era acela de a evita arbitrariul din partea principelui.

Numirea senatorilor constituia o chestiune de importanță capitală. În principiu, puterea era împărțită între împărat și Senat. Împărțirea era iluzorie, deoarece principele deținea puterea și ultimul cuvânt. Până la sfârșitul primului secol al imperiului, obținerea unui loc în Senat sau într-o magistratură principală se realiza prin alegerea candidatului de către Senat sau de către principe. Un al doilea mod de accedere la funcții era delegarea de către cenzor ("ad lectio"), candidatul fiind înscris pe lista Senatului sau a principelui, pentru noi membri. În ambele cazuri, cele două forțe politice trebuiau să ajungă la consens.

Augustus, Claudius, Vespasianus, Titus și alții, au făcut această alegere, de viitori senatori, în calitate de cenzori. La sfârșitul primului secol, în anul 84 d.Ch., Domitianus a luat cenzura pe viață ceea ce i-a dat posibilitatea să înscrie pe lista viitorilor senatori numai pe cei ce îi agreea. Succesorii au păstrat acest drept. Pentru a se elimina persoanele indezirabile sau recalcitrante, principii următori au procedat la o revizuire anuală a listei senatorilor. După Domitianu au putut să o facă în orice moment.

Grija administrației publice aparținea exclusiv împăratului. Calitatea de prim magistrat impunea implicarea personală. Această sarcină directă era o ocupație capitală a conducerii întregului imperiu. Împăratul trebuia să pună în mișcare o mașină enormă și sarcina sa era imensă. Nu avea nici un ajutor la nivel central decât auxiliarii din jurul lui. Nimic care să semene cu un stat major al administrației centrale.

În domeniul militar împăratul avea ca ajutor, cu atribuții mai înalte, numai pe legatul provincial. Dacă un război depășea limitele provinciei, trebuia ca suveranul să preia în persoană conducerea sau să desemneze un înlocuitor special. Aceasta se producea în toate domeniile. Principatul era astfel foarte depărtat de organizarea monarhiei lui Diocletianus în care exista o ierarhie strictă a administrației pornind de la nivel central.

Imperiul din primele trei secole nu avea decât un principe care era singurul ministru și singurul general șef pentru întregul teritoriu roman. El nu

numea, mai deloc, funcționari extraordinari, nu însărcina, deasemenea, funcționarii obișnuiți să trateze afacerile extraordinare. Își rezerva aproape totul și lua decizii cu ajutorul consilierilor personali.

Fondarea coloniilor, vastele lucrări publice, executate atât în provincii cât și la Roma, erau dirijate de către împărat, căruia, singur, îi revenea atât sarcina cât și onoarea.

Trebuie reținut că imperiul din timpul "principatului" a fost, probabil, regimul politic cel mai personal pe care l-a cunoscut istoria. Conducerea centralizată s-a transformat într-o cauză majoră a ruinei Imperiului Roman.

În afacerile externe, pe timpuri, decidea Senatul. Sub imperiu, aceste probleme au revenit, în exclusivitate, împăratului. El avea, singur, fără rezerve, dreptul de pace și de război, el negocia și încheia tratatele. Câteodată Senatul trimitea ambasade, dar nici un funcționar nu avea voie să întreprindă un război fără ordinul împăratului. El se îngrijea de toate măsurile pnetru securitatea imperiului. El repartiza trupele, le concentra în caz de nevoie. Ținea Senatul la curent cu evenimentele iar locotenenții săi, adică toți șefii militari, nu corespondau decât cu el, chiar dacă erau din provinciile senatoriale.

Jurisdicția criminală, dreptul de a pedepsi, atribut al suveranității, nu mai aparținea poporului. De la începutul imperiului acest drept a devenit privat. Până în primii ani ai secolului al 3-lea, atât cât a durat sistemul jurilor, împăratul a întocmit și a revizuit listele cu juri, care erau numiți pe viață. El avea dreptul, ca atunci când o condamnare nu fusese pronunțată cu votul majorității să comute pedeapsa și să achite pe condamnat. Asista adesea la procese implicându-se în luarea hotărârilor.

Deosebit de important s-a dovedit dreptul de pedeapsă al împăratului. Vechile drepturi ale poporului roman, în această materie, s-au transferat treptat, o parte Senatului și consulilor, iar altă parte principelui. Toată lumea, chiar și senatorul, putea fi citată în fața tribunalului principelui. Judecata lui oferea cele mai înalte garanții sau oricum mai mari decât tribunalul senatorial măcinat de pasiuni politice și adversități detestabile. La sfârșitul secolului 1 d.Ch., procesele senatorilor au fost sustrase de la tribunalul principelui. Această imunitate s-a înscris în lege, pe timpul lui Septimius Severus. Toate afacerile puteau fi aduse în fața tribunalului principelui dar mai frecvent cele în care erau implicați ofițeri sau funcționari. În caz de conflict judiciar, judecata imperială prima în fața celor senatoriale sau în fața tribunalelor obișnuite.

Tribunalul imperial își avea sediul peste tot pe unde staționa împăratul și nu era public. La fel ca și Senatul, împăratul putea delega autoritatea sa juridică. Această delegare avea o mare importanță pentru că ea stătea la baza jurisdicției guvernatorilor și a celei a prefecților orașului sau a pretoriului.

În justiţia civilă, împăratul avea o influenţă limitată, ca şi a altor magistraţi. Alegerea jurilor revenea de totdeauna pretorului urban.

Progresul regimului monarhic s-a remarcat prin decadenţa jurilor, care au sfârşit prin a dispare. Jurisdicţia civilă a împăratului era importantă, mai ales, în cazurile de apel împotriva arestării unui magistrat.

Puterea jurisdicţională a împăratului era absolut un principiu, o putere de ordin superior (*"imperium majus"*), dar care, în practică, se delega altor persoane.

Tot ceea ce se referea la domeniul statului şi la finanţele acestuia se supunea împăratului. El dispunea, după bunul plac, de domeniul public, dispunea suveran de împărţirea limitelor teritoriale între comunităţi. Nu se oprea decât în faţa exproprierilor domeniilor private.

În adiminstrarea financiară se distingeau situaţii diverse. Principele avea pentru sine, ca fiecare proconsul, venituri proprii ("fiscus Caesaris"). Aceste venituri îi aparţineau fără rezervă şi dispunea de ele după nevoile private.

Din veniturile fiscului plătea cheltuielile armatei de uscat şi maritime, ale administraţiei provinciilor imperiale, ale drumurilor, ale apeductelor şi ale altor construcţii pe care le iniţia.

Resursele fiscului erau formate din dările provinciilor imperiale, la care se adăugau o parte din dările provincilor senatoriale şi probabil subvenţii de la tezaurul public ("oerarium"). Balanţa principelui arăta că dădea mai mult decât aduna iar fondul trebuia mereu reîntregit pe căi nu totdeauna prea senine. Augustus, în testament, a lăsat o socoteală prin care arăta că folosise, din veniturile sale pentru stat, mai mult de 4 miliarde de sesterţi, şi nu a lăsat moştenitorilor mai mult de 150 milioane. În anul 62 d.Ch., fiscul privat al împăratului cheltuise mai mult cu 60 milioane de sesterţi decât încasase. Aceste exemple arată că împăraţii din timpul principatului, nu primeau alocări de la stat aşa cum se întâmpla, mai târziu, pe timpul monarhiei absolute. Principele afecta o mare parte din veniturile sale personale serviciilor publice, dar avea grijă să le completeze de la regatele unde era singur stăpân, precum Egiptul, sau din moşteniri (o cotă moştenică de la toţi cetăţenii romani, care încetau din viaţă).

Sistemul financiar al lui Augustus a avut un grav defect. Nu a creat resursele echivalente cheltuielilor principelui. Deficitul era o stare normală. Sub principii buni deficitul se anula prin libertăţile economice iar sub cei răi, deficitul se acoperea prin confiscări abuzive de averi, prin măsuri vexative sau prin economii rău înţelese.

Împăratul intervenea şi în gestiunea tezaurului public. Augustus a

lăsat Senatului tezaurul propriu-zis (*"oerarium populi romani"*), dar a constituit un alt tezaur de război (*"oerarium militare"*) girat de prefecți. Un altul, căruia i s-a aplicat numele de *"oerarium Saturni"* era conferit răspunderii a doi prefecți subordonați senatului, dar neoficial, mai mult împăratului.

Distincția dintre fisc și tezaurul public a existat până la Diocletianus, dar se pare că ele erau despărțite numai de formă. Dreptul de a creea impozite noi asupra poporului roman aparținea împăraților. Diocletianus a remaniat întregul sistem financiar dar a și reglat repartiția fondurilor. Supraveghea, atent, încasarea impozitelor de către funcționarii desemnați.

Principele și Senatul aveau drepturi egale de batere a monedei, însă din anul 15 a.Ch. s-a convenit ca monedele de cupru să fie bătute de senat iar cele de argint și de aur de către împărat. De la început monedele de cupru și mai târziu cele de argint, cu valoarea alterată de către Nero, au fost folosite ca monede divizionare. A urmat o perioadă de circulație monetară degradată pe tot parcursul secolului al 3-lea d.Ch. Numai în perioada dominatului i s-a pus stavilă prin reapariția unor monede bune din punct de vedere al greutății și al aliajului. Atunci întreaga monetărie s-a subordonat împăratului.

La administrația financiară a imperiului trebuie amintită și poșta, creație a lui Augustus, datorată nevoilor serviciilor publice.

Istoria administrației în Roma apare foarte interesantă pentru că permite să se urmărească creșterea succesivă a autorității imperiale, autoritate care s-a dezvoltat rapid odată cu domnia lui Augustus. Așa se explică progresele centralizării administrative, necesitatea intervenției puterii în rezolvarea nevoilor de supraviețuire.

O foamete a determinat ca suveranul să se însărcineze cu aprovizionarea orașului (*"cura annonoe"*). El s-a însărcinat ulterior cu întreținerea drumurilor, apoi cu a apeductelor și edificiilor publice. A continuat cu organizarea corpului pompierilor, cu regularizarea cursului Tibrului și cu menținerea șanțurilor de scurgere. Tiberius a constituit poliția urbană, instituție cu trăsături contrare vechiului spirit republican, cu un caracter deschis monarhic. Aceasta, cu toate că se afla sub jurisdicția adiministrativă a prefecturii urbane, și pe cheltuiala jurilor.

Din primul secol al imperiului, toată adiminstrația urbană a Romei a căpătat un aspect monarhic. Trebuie amintit, cu amărăciune, că pâinea și jocurile erau singurele cereri ale poporului față de împărat. De acest popor depravat și leneș s-au îndepărtat ulterior împărații prin schimbarea capitalelor și tot acest popor a sfârșit rușinos sub călcâiul disprețuitor al ostașilor barbari.

Împăratul asigura tuturor un plus de securitate. Claudius a determinat decernarea către împărat, a prerogativei monarhice, de a extinde limitele

religioase ale Romei ("pomerium").

În epoca republicană, orașele italiene aveau autonomie administrativă. Imperiul a respectat această autonomie, mai puțin pe cea a Romei, unde viața municipală pierise de mult timp. Evoluția, deși lentă, a avut același sfârșit și în cazul administrației comunităților italiene. Peninsula, care avea un statut privilegiat, a sfârșit prin a fi asimilată provinciilor. Această transformare politică, ce s-a încheiat în timpul "dominatului", a atestat fuziunea completă a învingătorilor cu învinșii, într-un stat nou, care era o continuare a statului roman, dar care prin originalitatea sa, era imperiu.

Extinderea jurisdicției prefecturii urbane asupra Italiei a fost urmată de instituirea unor funcționari răspunzători de drumuri (*"curatores viarum"*). Aceștia au primit, gradual, însărcinarea să supravegheze veniturile instituției alimentare (de la Nerva), apoi vămile și aprovizionarea capitalei.

S-au creat apoi curatori pentru controlul administrațiilor municipale. Abuzurile care se produceau, inevitabil, au atras intervenția împăratului, la care se făcea apel în toate situațiile. Chiar sub domnia lui Traianus încălcarea legilor și abuzurile, s-au generalizat. Ele nu s-au limitat la municipalitățile italiene ci s-au extins și asupra comunităților din provincie, în mod egal. Pentru aceasta, în secolul al 3-lea d.Ch., unii funcționari au primit titlul semnificativ de *"correctores civitatum liberarum"*. Pentru protecția supușilor, Italia a primit administratori analogi celor din alte provincii.

Adiministrația provincială, care a constituit o mare binefacere a imperiului, a avut ca fundament puterea proconsulară a împăratului. În unele provincii el guverna în locul vechilor regi, ca un suveran teritorial. Titlul de rege i-a fost conferit, de exemplu, de bogații comercianți ai Alexandriei. În această categorie de provincii proprietatea solului aparținea împăratului. Aspectul s-a generalizat astfel încât, la mijlocul secolului al 2-lea, juriștii susțineau că, în toate provinciile imperiale, totul aparținea împăratului, nu statului. De aici a rezultat că privilegiile de care se bucura proprietatea publică s-au întins asupra bunurilor private ale prințului. Confuzia între domeniul statului și domeniul suveranului demonstrează încă o dată în plus, cum principatul a evoluat spre o monarhie în toată puterea cuvântului.

Principele primea diferite magistraturi cu caracter temporar. În primul rând, consulatul era primit în anul urcării pe tron. De multe ori el dorea să fie conferit în toți anii, deoarece se păstrase obiceiul de a desemna anii după numele consulilor. Astfel, împăratul își lega numele de câți mai mulți ani și își acorda această plăcere fără a urma o regulă constantă.

Funcția de cenzor, când încă nu fusese absorbită de principat, împăratul o primea de mai multe ori. Când cenzura a dispărut, a încetat să se mai facă

recensământul populației. Pornind de la Augustus, recensământul se făcea anual pentru cavaleri și pentru senat, adică pentru ordinele sociale principale.

Împăratul punea mare preț pe puterea sa totală. Făcea parte din marile colegii (ale pontifilor, augurilor, quindecemvirilor, augustalilor etc.). Multe drepturi le exercita în calitate de "Mare Pontif", printre care, pe acela de a numi noi membri în acele colegii, recrutați în principiu, prin cooptare.

Principele nu avea înlocuitor desemnat; nimic care să se asemene cu domniile din statele monarhice. Principele era reprezentat de o persoană numai pentru un caz definit, comanda gărzii, comanda unei legiuni, comanda unei provincii, în cazul unei judecăți de apel într-o provincie etc. Niciodată nu s-a acordat unei persoane o delegare a tuturor puterilor imperiale.

Consilierii cei mai influenți n-au avut un titlu special, o putere formal enunțată. Cu toate acestea a existat un personaj care, mai mult decât alții, a devenit în imperiu înlocuitorul împăratului. Acesta a fost comandantul gărzilor, prefectul pretoriului.

Cum ideea romană presupunea acțiunea personală a magistratului suprem, când acesta nu se putea deplasa, transmitea ordinele prin funcționarii cei mai siguri dintre care, pe primul rang, se găsea șeful gărzilor. Pe de altă parte, în regimul militar roman, prefectul pretoriului obținuse o poziție foarte tare, împăratul trebuind să aibă în el un om de încredere. Ambițiile, convulsiile politice și divergențele de interese i-au transformat pe prefecții pretoriului într-o permanentă amenințare a tronului. Acest antagonism a dominat prima perioadă a Imperiului Roman. Mai târziu, în monarhia dominatului, s-au completat precauțiile suveranuluirevenindu-se la cel de al doilea principiu al epocii republicane, limitarea duratei în funcție. Cu toate acestea, prefectul pretoriului a acumulat o competență și o autoritate din ce în ce mai vastă.

Puterea principelui se termina prin moarte, prin abdicare sau prin înlăturare din funcție. Împăratul primea puterea prin voința poporului manifestată prin organe ale Senatului și ale armatei. El o pierdea pe aceeași cale. Expresia voinței populare se confunda cu dreptul celui mai tare. Situația era totdeauna revoluționară. Poporul suveran putea ridica sau răsturna principele când și cum îi plăcea. Tiberius a năzuit să abdice. Diocletianus și Maximianus au abdicat. Vitellius și Didius Iulianus s-au oferit să o facă pentru a-și salva viața. Senatul l-a recunoscut pe Galba în timpul vieții lui Nero, la fel l-a recunoscut pe Septimius Severus din timpul vieții lui Iulianus și pe Gordianus în timpul vieții lui Maximinus.

Responsabilitatea principelui nu se punea în joc decât după moarte dar, în același timp, ea servea pentru înlăturare. I se putea intenta o acțiune criminală cum s-a făcut contra lui Nero, Iulianus și Maximinus. Un proces de

acest fel putea fi intentat morților deoarece exista obiceiul de a judeca principele după moarte. Sancțiunea era condamnarea memoriei sale sau numai casarea actelor sale. Casarea actelor antrena omiterea numelui său din formula de jurământ impusă magistraților la intrarea în funcție. Exemplu, cazul lui Caracalla.

Condamnarea memoriei era foarte gravă și-l priva de mormânt pe cel dispărut, de monumente ridicate în memoria lui și de înscrisul numelui pe monumentele sau actele deja existente.

Dacă nici o condamnare nu era susținută se pronunța consacrarea împăratului mort, care era înscris în rândul zeilor.

Principatul nu avea o regulă a succesiunii nici ereditară și nici cu desemnare anterioară. Ereditatea la tron nu a fost niciodată admisă, în principiu. Tiberius, în testamentul său, s-a mărginit să-și lase bunurile la doi nepoți. Ereditatea, care tindea să se înfiripeze pentru stabilirea unei dinastii imperiale, nu a prevalat niciodată. Încercarea se afla în contradicție cu faptul că principele era un magistrat. Dacă împăratul indica un succesor, acea indicație nu era obligatorie.

În timp ce pentru magistrații republicani succesorul era indicat încă de pe timpul existenței în funcție, pentru împărați nu se proceda la fel.

Puterea imperială nu avea o durată fixă și nimeni nu putea deci, atâta timp cât titularul trăia, să desemneze un altul, care ar fi putut să-l elimine pe primul. Era o situație particulară a imperiului roman sub formă de "principat".

În republică, ca și într-o monarhie, guvernarea nu era niciodată vacantă, fiind totdeauna pregătit un succesor. În principat nu era la fel. Între domnii apărea o perioadă vacantă, mai scurtă sau mai lungă, pe timpul căreia nimeni nu poseda "imperium".

Nu a existat o perioadă comparabilă de "interregn" în timpul republicii. Vacantarea puterii centrale a atras mari prejudicii principatului. Acest sistem hibrid, această monarhie ipocrită, a avut toate inconvenientele echivocului cumulând pe cele ale republicii cu cele ale monarhiei. Nu exista securitate în desemnarea împăratului. Violența, în acest caz, a jucat rolul principal. De aceea **tronul Romei a fost tronul luptei.**

Echivocul în succesiunea la tron și dificultatea de a repara o greșeală majoră, până în epoca bizantină, a adus mari prejudicii Imperiului Roman. El a continuat să sufere de lipsa unui sistem regulat pentru transmiterea puterii.

Augustus, fondatorul noului regim, n-a avut încredere nici în el însuși, si nici în instituțiile pe care le-a creeat. Al doilea principe, Tiberius, a devenit prima victimă a sistemului. Viața lui, de conducător suprem al statului, s-a înveninat,dar revenirea la vechiul sistem de conducere nu s-a realizat.

Insecuritatea la vârf impieta grav faptele de conducere. Răul era făcut. Instituția a durat secole și până la capăt ea a suferit consecințele slăbiciunii lui Augustus. Probabil că dacă nu i-ar fi murit cei doi nepoți de sânge ar fi lăsat lucrurile altfel aranjate, dar pentru Tiberius nu a mai avut interesul perpetuării unei dinastii, cu succesiune bine precizată.

S-au făcut, în timp, încercări pentru a slăbi inconvenientele succesiunii în principat. În lipa unui succesor propriu-zis, împăratul lua un asociat care participa la autoritatea imperială și era desemnat pentru a-i succede. Asociatul nu era egalul principelui până în timpurile de la sfârșitul secolului al 2-lea d.Ch.

Cel mai adesea se conferea această calitate de asociat fiilor împăratului, fii legitimi sau adoptivi, ceea ce pregătea o succesiune dinastică și creea familii nefirești ca cea a Antoninilor, în care Caracalla a fost privit ca al șaptelea împărat al acelei familii, fără a avea nici o legătură de sânge.

Asociatul părăsea numele său de gintă și îl prelua pe cel al familiei imperiale precum și pe cel de "Caesar".

Pornind de la Hadrianus, apelativul de "Caesar" s-a rezervat asociatului la tron, moștenitor prezumtiv. Astfel numele de "Caesar" a căpătat un sens politic definit. Faptul trebuie interpretat ca un nou pas spre monarhie. Calitatea de "Caesar" nu implica nici o atribuție de magistrat ci preciza numai calitatea de moștenitor prezumtiv dar nu și pe aceea de asociat.

Pe de altă parte acest titlu nu conferea dreptul legal de a ocupa tronul când devenea vacant, aceasta putându-se realiza cu asentimentul poporului, al Senatului și neapărat, al armatei.

Cel asociat la domnie chiar dacă primise puterile proconsulare și tribuniciene tot avea nevoie de agreerea Senatului și a armatei, la dispariția titularului.

Un alt caz era acela prin care se împărțea puterea imperială între doi suverani ce purtau, în mod egal, titlul de "augustus". Acest mod de guvernare a apărut ca inovație a lui Marcus Aurelius care și-a asociat, astfel, pe Lucius Verus și apoi pe Commodus. După el obiceiul a persistat. Reluat de Septimius Severus pentru cei doi fii ai săi, sistemul s-a aplicat în tot cursul secolului al 3-lea d.Ch.

În general, primul însărcinat dintre "auguști" păstra o oarecare prioritate, mai ales dacă era vorba de tată și fiu. Diocletianus a dezvoltat sistemul de împărțire a puterii între doi sau patru conducători și prin aceasta a condus la împărțirea teritorială a imperiului. Cultul împăraților a apărut ca o particularitate a Imperiului Roman, fiind singurul cult practicat pe toată întinderea acestui imperiu unde coexistau cele mai diverse religii. Toate orașele și provinciile rivalizau, în zelul pentru acest cult, mai mult chiar decât pentru

culturile locale și naționale. Zeii protectori ai fiecărui oraș sau ai fiecărui popor și-au pierdut din importanță odată cu pierderea independenței.

Puterea romană care a adunat totul sub ascendența sa, a inspirat învinșilor un respect aproape religios. Încorporat în persoana împăratului, respectul s-a transformat în adorație.

Cultul împăraților a devenit o religie oficială a imperiului. Roma rămânând fidelă zeilor naționali nu a practicat prozelitismul religios. Statul roman a lăsat fiecare țară să-și adore proprii zei și totodată a tratat zeitățile învinșilor cu bunăvoință.

Nașterea unui cult comun al tuturor părților, atât de diverse, ale imperiului nu s-a realizat atâta timp cât viața religioasă era, intim, asociată vieții publice. A apărut necesară o religie administrativă, necesitate ce a născut cultul împăraților.

Anterior, am vorbit de jurământul pe care toți magistrații și funcționarii îl depuneau în numele lui Jupiter, al divinilor "auguști" și al Penaților.

Ostilitatea marcantă a evreilor și a creștinilor împotriva cultului geniului împăraților și al "divinilor auguști" predecesori, explică faptul că au fost considerați inamici ai statului. Binefacerile păcii romane aduceau atașament față de Imperiul Roman și atrăgea asupra religiei sale o profundă popularitate. Ea s-a manifestat în secolele al 2-lea și al 3-lea d.Ch.

Influența crescândă a Orientului, lunga obișnuință de a acorda împăraților onoruri divine și atitudinea grecilor de a diviniza oamenii fără reținere, au dat cultului împăraților, în jumătatea orientală a imperiului, un caracter particular care pregătea monarhia bizantină.

Împăratul era calificat ca divin și foarte sfânt, iar cei sirieni au primit adorația chiar din timpul vieții. Diocletianus a exagerat toate onorurile divine și a cerut prosternarea supușilor în fața lui.

Asociațiile religioase fondate pentru oficierea cultului împăraților s-au răspândit peste tot, arătându-se deosebit de active. Fiecare împărat sau împărăteasă divinizată avea propriul preot sau preoteasă în cadrul acelor asociații religioase. La corporațiile religioase oficiale s-au adăugat o mulțime de asociații private care își propuneau același scop, venerarea tuturor împăraților divinizați sau numai a unuia singur.

Asociațiile religioase au luat ființă în provincii, în principalele orașe, dar și la Roma. Ele au căpătat prestanță în societate și au format un clan deasupra ordinului decurionilor. Clanul era închis și ereditar. S-a format astfel, un al doilea ordin privilegiat, cel al "Augustalilor" sau *"seviri Augustales"*. Aceste asociații furnizau bărbaților simpli ocazia de a se ridica pe scara socială beneficiind de sarcini onorifice, motiv de popularizare pentru cultul care le

aducea avantaje.

"Auguștii divini" au fost, din toate punctele de vedere, asimilați altor zei. Ei aveau propriile temple, altare, imagini și sărbători. Se celebra aniversarea nașterii lor, a consacrării lor, a dedicării templului pentru ei, a ridicării pe tron a împăratului etc. Împăratului, în viață, i se aduceau urări pe 3 ianuarie, și mai solemn la fiecare cinci, zece sau cincisprezece ani.

Poporul lua parte cu interes la aceste sărbători, atârnând lămpi la porți, decorându-le cu coroane de frunze, sau reunindu-se bărbații aceluiași cartier la o petrecere. Mulți oameni în intimittea casei lor, departe de privirile mulțimii și fără nici o grijă din partea funcționarilor imperiali, adorau divinitatea împăratului asociat la "Penații" săi. Este imposibil să se atribuie această adorare servilității. Nu toate popoarele sunt servile, și în nici un caz timp de trei secole.

Nu se poate presupune că acest cult a avut caracter de simplu ceremonial, o regulă de etichetă, deoarece palatul imperial era aproape singurul loc din lumea romană unde el nu exista. Cultul împăratului nu era un apanaj al curtenilor lingușitori ci era un cult îmbrățișat de populațiile de diverse naționalități din Roma, Gallia, Spania, Grecia, Asia, Africa etc.

Dacă se ignoră populația creștină, care trăia obscur și ascuns, se găsea în toate categoriile umane un concert de adorare pentru persoana împăratului. Acest cult a avut parte de sinceritate, întindere, forță și influență psihologică peste generații. Oamenii erau foarte superstițioși.

În societatea romană practicile de devoțiune erau foarte generale, cele mai înalte clase se rugau cu aceeași fervoare ca și clasele ignorante. Spiritul uman temător vedea divinitatea peste tot. Nevoia sa de adorare se îndrepta, natural, spre cel ce deținea cea mai mare putere în treburile umane, spre împărat.

Principele nu era un reprezentant al unui zeu, ci era el însuși zeu. Prin imaginile împăraților adorați, se reflectau generații întregi de supuși.

Împărații puteau fi chiar foarte mediocrii și fără nici o calitate, dar rămâneau onorați ca zei. Nu era nevoie decât să frapeze imaginația prin victorii strălucitoare sau să atingă inimile cu mari binefaceri. Se mai poate spune că nu erau divinizați datorită virtuților personale ci pentru că erau împărați.

Bună sau rea, mare sau mică, autoritatea publică era adorată prin persoana suveranului. Această religie nu era altceva decât o singulară concepție de stat. Puterea supremă se prezenta spiritelor ca un fel de providență divină. Ea se asocia, în mintea oamenilor, cu pacea de care se bucurau după multe secole de dezastre, cu prosperitatea și bogăția care creștea, cu artele și civilizația care se întindea peste tot. Pornirea umană, prin îndemnul natural și instinctiv, era să divinizeze această putere.

Civilizația și filozofia greacă era mult superioară celei romane, Filozofia romană era prea puțin nuanțată și prea mult imitativă, era lipsită de imaginația ce ar fi trebuit să egaleze puterea militară, a statului roman din acele timpuri, putere aproape universală.

Adorarea împăraților dovedește că spiritul oamenilor din secolele al 2-lea și al 3-lea d.Ch. era profund monarhic.

Autocrația organizată de Augustus s-a împletit cu forme republicane pentru a menaja tradițiile romane. Organizarea imperială a biruit asupra Romei și a Italiei în timpurile ulterioare, principiile monarhice afirmându-se în obiceiuri și instituții. Printr-o evoluție inexorabilă s-a ajuns la monarhia sacrosanctă a lui Diocletianus și Constantinus.

Monarhia secolelor 3 - 5 d.Ch.
DOMINATUL

Principatul, forma de stat instituită de Augustus a subzistat până la marea criză din secolul al 3-lea d.Ch. Imperiul a trebuit reconstruit pe ruinele lăsate de războaiele externe, de războaiele civile și de anarhie.

În situația dată s-a dovedit inutil să se păstreze forme organizatorice care disimulau, greu, monarhia absolută. Aceasta a fost proclamată fără scrupule și fără reticență de către Diocletianus, fondatorul **dominatului.**

El a început prin a suprima funcțiile datorită cărora împăratul datora puterea sa poporului. Se considera împărat prin voința zeilor, nu prin alegerea poporului, armatei sau a Senatului. Nu a mai cerut acestora confirmarea titlului de împărat. El guverna și legifera singur. În virtutea propriului drept a procedat la reorganizarea completă a statului. Fără îndoială că nu poate să i se atribuie numai lui această imensă operă. Constantinus i-a continuat-o și a dus-o la bun sfârșit. Monarhia absolută fusese pregătită cu mult timp înainte.

Mai mulți împărați, dinaintea lui Diocletianus, simțiseră necesitatea de a atrage un coleg, de a diviza sarcinile guvernării, de a împărți imperiul și de a slăbi pretorienii. Mai mulți s-au lăsat numiți *dominus* sau *zeu.* Monedele lui Traianus și ale lui Antoninus Pius îi reprezentau cu coroane ce radiau ca ale zeilor. Poporul nu se indigna de acele titluri și de acele coroane, deoarece religia oficială cerea, ca datorie, adorarea împăratului aflat în viață și să se ridice temple împăraților morți.

Cu un secol și jumătate înaintea lui Diocletianus, Hadrianus transformase propriul *consiliu* în mașinăria principală a administrației. Caracalla separase funcțiunile militare de cele civile.

Repopularea provinciilor de frontieră cu coloni germani precum și recrutarea de ostași dintre luptătorii barbari, acțiuni care au reprezentat două cauze esențiale ale ruinei imperiului, au fost inaugurate înaintea lui Diocletianus. El a creat ierarhia și titlurile nobiliare.

Cancelaria imperială era de mult timp adevărata putere centrală și motorul întregului imperiu. Diocletianus a creat, din toate piesele, un nou edificiu politic și social. În fond el nu a realizat decât o reformă administrativă. Aparențele republicane, așa de semnificativ păstrate de Augustus și conservate de mulți succesori, chiar mărite de Carus, au căzut. Republica autocratică a lui Augustus și-a găsit forma finală, aceea de monarhie orientală.

Monarhia absolută, în principiu, s-a afirmat odată cu domnia lui Diocletianus. Suveranul domnea în virtutea unui drept divin, el fiind legea vie, superioară tuturor legilor scrise.

Suveranului i se făceau adresări de sfânt (*Dominus*) sau sacru. Pentru salut se îndoiau genunchii după moda orientală. Era acoperit cu o diademă după moda vechilor regi perși și adoptase costumele fastuoase țesute în fire de aur și argint, cu pietre prețioase și semiprețioase.

Împăratul era înconjurat de o curte a cărei etichetă riguroasă marca distanța dintre el și ceilalți oameni. O mulțime de dregători și de gărzi se interpuneau între supuși și suveran. Nu putea să se obțină acces la împărat decât după niște reguli și ceremoniale minuțioase. Precauțiile garantau viața lui, dar dădeau și o notă de mister legată de persoana sa. Diocletianus a încercat să asigure succesiunea regulată printr-un sistem ingenios, dar care a durat puțin, **sistemul tetrarhiei.** A repartizat treburile imperiului după o divizare teritorială, atribuind însărcinările unor colegi de domnie. Unul dintre aceștia era *augustus* ca și el. Fiecare dintre cei doi *auguști* era ajutat de un locțiitor cu titlul de *caesar*, mai tânăr și mai combativ, care era, totodată, succesorul desemnat. În acest fel puterea sau tronul, nu erau niciodată vacante, transmiterea puterii fiind asigurată.

Inconvenientul acestui sistem s-a văzut imediat, prin faptul că rivalitatea dintre cei patru împărați a dus la războaie civile, în loc să garanteze regularitatea succesiunii. Diocletianus a pregătit, prin sistemul său de conducere și succesiune, un conflict permanent în sferele cele mai înalte ale imperiului și ale armatei.

Rezultatul sistemului de împărțire a puterii instituit de Diocletianus a provocat ieșirea la suprafață a disensiunilor și antagonismelor între cele două

părți ale imperiului, partea occidentală sau latină și partea orientală sau greacă. Cele două părți au sfârșit prin a se separa.

Unul dintre primele acte ale monarhiei absolute a fost acela al anulării poziției privilegiate a romanilor. Italia s-a asimilat celorlalte regiuni, împărțită în provincii conduse de guvernatori (*consulares sau curatores*), iar privilegiul de exceptare de la impozitul funciar i s-a ridicat. Roma a încetat de a mai fi capitală, rămânând numai un loc de rezidență temporară a împăraților. Capitale au devenit rând pe rând: Sirmium, Antiohia, Nicomedia și Constantinopol, în Orient, Mediolanum (Milano) și Ravenna, în Occident. Garda pretoriană s-a redus, iar Roma s-a supus autorității unui prefect de poliție.

Senatul care își împărțea guvernarea împreună cu principele s-a trezit înlăturat, subzistând numai cu titlul onorific și cu urme de respect.

Dintre vechile magistraturi, tribunatul și edilitatea s-au suprimat, păstrându-se consulatul, pretura și questura, demnități mai mult onorifice.

Dacă s-a debarasat conducerea de vestigiile trecutului nu trebuie concluzionat că rolul personal al împăratului a crescut, ci dimpotrivă, acest rol personal a scăzut. Instituția monarhică a absorbit personalitatea monarhului, așa de preponderentă în perioada anterioară a "*principatului*".

Dominatul, adică noul tip de imperiu, era o monarhie administrativă și birocratică. Dregătorii au devenit adevărații stăpâni, constituindu-se mari departamente asemănătoare ministerelor, cu birouri și personal ierarhizat. În locul Senatului s-a instituit consiliul secret al suveranului, care se numea oficial *consistorium sacrum*. Organizarea administrativă, militară și financiară a isprăvit-o Constantinus, așa că, noul imperiu s-a stabilizat către mijlocul secolului al 4-lea d. Ch.

Din punct de vedere al administrației interioare, noul imperiu roman a rămas împărțit în patru grupe de provincii unite două câte două în Occident (Gallia, Italia) și Orient (Illyria, Asia). El cuprindea patru mari prefecturi: Orient cu 5 dioceze și 46 de provincii, Illyria cu 2dioceze și 11 provincii, Italia cu 4 dioceze și 30 de provincii, Gallia cu 3 dioceze și 29 de provincii. Cele mai mici provincii proconsulare din Asia și Africa aparțineau de puterea centrală. Cele două capitale, Roma și Constantinopol, aveau prefecții proprii, egali ierarhic cu cei ai marilor prefecturi. S-a luat măsura de a mărunți provinciile pentru o mai ușoară saupraveghere administrativă, militară și fiscală. Augustus a avut 14 provincii, Diocletianus a ajuns la 96, iar Constantinus la 120.

În fruntea imperiului se găsea puterea centrală, curtea și oficialii săi. Anturajul personal al împăratului, adică femeile și preoții, avea o mare influență asupra treburilor statului. Organizarea noului imperiu a reprezentat, la început,

un compromis între tipul de monarhie orientală, de la curțile din Susa și Ctesiphon și obiceiurile împăratului roman tradițional, comandant militar ce trăia mai mult prin tabere și mai puțin în reședința de pe Palatin.

Cu toate că s-au format veritabile dinastii, nu s-a ajuns niciodată la constituirea unei monarhii ereditare solide. Succesiunea nu a fost niciodată bine pusă la punct, ca la perși și egipteni. Concepția absolutistă a prevalat însă, din ce în ce mai mult, astfel că statul s-a identificat cu împăratul.

Suveranul trona înconjurat de o birocrație ordonată și de "*mari miniștri*". Sarcinile lui publice s-au confundat progresiv cu cele ale oficialilor curții. Cinci persoane își împărțeau principalele departamente.

"*Marele șambelan*" însărcinat cu serviciul privat al casei imperiale, avea sub ordinele sale patru categorii de slujitori: "*cubicularii*", adică socotitorii sau contabilii curții, pajii, arhitecții și oamenii de serviciu, care se ocupau de garderobă, de rezidenții imperiali, de liniște, de medicină și de garda de corp, pedestră sau călare, "*protectori et domestici*".

"*Șeful oficiilor*" era, de obicei, un mareșal al palatului și un cancelar de stat (în termenii acuali). Avea jurisdicție asupra întregului personal al curții. Comanda asupra școlilor militare, asupra celor 3500 de "*scolares*" care formau garda palatului. O secțiune, "*agentes in rebus*", care cuprindea 240 de ofițeri, 250 subofițeri și 750 de agenți, furniza curierii și personalul poliției secrete. În același timp, acest demnitar avea sub ordinele sale poșta, manufacturile de arme și controlul administrației de militare. În calitate de cancelar el prezida activitățile legislative, justiția, afacerile externe, comanda interpreții și aranja audiențele ambasadorilor străini. Dispunea de patru mari birouri („*scrinia*") cu 150 de funcționari. Cele patru birouri erau: „*scrinium epistolarum*", care făcea servicii de cancelarie pentru afaceri externe, „*scrinium memoriae*" era biroul care expedia rezoluțiile imperiale, ordinele cabinetului, grațierile etc., „*scrunium libellorum*", care se ocupa de problemele judiciare și „*scrinium dispositionum*", care se ocupa de nevoile administrației.

Șeful oficiilor era mai puțin puternic decât l-ar indica enumerarea sarcinilor pentru că prefecții pretoriului împărțeau o parte din atribuțiunile lui. În plus, durata funcțiilor sale era scurtă și el nu avea voie să se adreseze împăratului decât în scris.

„*Questorul palatului sacru*" era un fel de ministru de stat, fiind singurul care comunica verbal cu împăratul. El primea cererile sau jalbele și transmitea răspunsurile, pregătea legile sau ordinele imperiale care erau discutate în consiliu și le contrasemna. Nu avea propriul birou, ci folosea douăzeci și șase din funcționarii șefului de oficii.

Ministrul de finanțe, „*comes sacrarum largitionum*" era un mare

personaj sub diriguirea căruia se aflau toate impozitele directe sau indirecte, supravegherea dărilor în natură, transporturile pentru aprovizionare, supravegherea fiscalităţii comerţului, a minelor, a monetăriei, a magazinelor şi manufacturilor publice, precum şi a tezaurului de stat. Autorităţile provinciale aveau responsabilitatea perceperii şi repartizării impozitelor, iar casieria centrală nu primea decât excedentele casieriilor prefecturilor pretoriene. În fiecare dioceză, ministrul de finanţe avea un director de finanţe, iar în fiecare provincie funcţionari („*rationales*").

Trezorierul împăratului („*comes rerum privatorum*") administra casieria privată a împăratului, domeniile publice, palatele imperiale, herghelia, pădurile, bunurile confiscate sau fără moştenitori etc.

Trebuie amintiţi, pe lângă cei cinci miniştri, cei doi şefi de gardă imperială („*domestici et protectores*"). Această gardă era formată din veterani sau din tineri de familie bună care-şi făceau aici ucenicia armelor.

O altă demnitate la curte era aceea a şefilor de miliţie („*magister militum*") funcţie a cărei putere s-a aflat în creştere.

Alături de miniştrii deţinători de mari sarcini la curte, trebuie amintit şi „*primicerius*" sau marele notar. Acesta ţinea marea carte a funcţiunilor şi oficiilor publice, constatând şi controlând avansările şi situaţiile ierarhice ale fiecăruia.

Consiliul împăratului „*consistorium sacrum*" cuprindea prefectul pretoriului de la rezidenţă, generalii principali prezenţi, şeful oficiilor, questorul, cei doi miniştri de finanţe, un număr de demnitari sau consilieri secreţi. După circumstanţe se mai adăugau funcţionari superiori sau personaje cu rang înalt de competenţă specială.

Sub administraţia centrală se aşeza, ierarhic, birocraţia provincială. În fruntea acesteia se găseau cei patru prefecţi ai pretoriului. Ei erau, fiecare în circumscripţia respectivă, veritabili vice-împăraţi. Promulgau legile imperiale, edictele şi alte acte în propriul lor nume. Prezidau administraţia şi finanţele. Aveau drept de viaţă şi de moarte, jurisdicţie supremă, dar nu puteau hotărî asupra afacerilor ce implicau mai mult de 50 de livre de aur. Deciziile lor nu erau susceptibile de apel la împărat. Sediul celor patru prefecturi era: Constantinopol, pentru Orient, Sirmium, pentru Illyricum, Milano, pentru Italia şi Augusta Treverorum, pentru Gallia.

La Roma nu se mai afla decât un vicar al diocezei Italia. În fiecare dioceză, prefectul era reprezentat de un vicar (cu excepţia celor din Dacia şi Illyricum care erau administrate direct de prefectul pretoriului de Illyria şi de Italia). Vicarul era un funcţionar nou, interpus de Diocletianus între guvernatorul de provincie şi împărat, care susţinea prefectul pretoriului, pe

timpul lui Constantinus.

Sub vicari erau așezați administratorii civili: 37 consulari, 71 prezidenți și 5 curatori. Trei proconsuli se ridicau imediat după prefecții pretoriului.

Acești guvernatori de provincii erau administratori și judecători în primă instanță cu hotărâri definitive pentru o serie de categorii de afaceri, sau în apel pentru jurisdicția unor orașe. Apelul pentru deciziile lor se făcea către vicari sau către prefecții pretoriului. Aceștia aveau birouri considerabile: prefectul Orientului folosea 150 de funcționari, iar vicarul Egiptului, 50.

Prefectul pretoriului avea putere disciplinară asupra vicarilor sau guvernatorilor, pe care putea să-i suspende. Prefecții erau numiți de către împărat și corespondau direct cu șeful oficiilor.

Pe toate treptele ierarhice administrative se regăseau mari birouri *subîmpărțite în trei secțiuni*: *afaceri judiciare, afaceri financiare și expediții*.

Pentru funcțiile superioare se recrutau cavaleri, dar nu erau excluși nici cei proveniți din ordinul senatorial. Clasa de mijloc avea loc în administrație în funcțiile publice. S-a renunțat complet la serviciile sclavilor sau liberților.

Este foarte interesant de remarcat cum Imperiul Roman, care era un stat militar, s-a transformat într-o monarhie birocratică printr-o evoluție progresivă. Pierderea preponderenței caracterului militar a dus la căderea imensului organism imperial.

Pentru ultimele două secole ale existenței imperiului, ierarhia rangurilor și titlurile introduse de către Constantinus prezintă o importanță decisivă. Consulii au rămas în continuare cu titlul de „*gloriosus*". Patriciatul a devenit o demnitate care se conferea de către împărat pentru servicii și prestanță, fără să fie legată strâns, de originea candidatului. Titlul de „*nobilissimus*" era rezervat prinților de sânge. Cei mai înalți funcționari erau numiți „*viri ilustres*" (cei șase prefecți, comandanții miliției, cei cinci miniștri). Apoi urmau „*spectabiles*", personaje ce ocupau însemnate însărcinări la curte (notarul superior, subsecretarul de stat, proconsulii Asiei, Africii și Achaiei, vicarii diocezelor și generalii). Drept „*clarissimi*" figurau guvernatorii de provincii, senatorii etc. „*Perfectissimi*" erau aceia care răspundeau la însărcinări egale cu cele ale șefilor de birou din administrație. Titlul de „*egregii*" era dat cavalerilor, iar cel de „*honorati*" celor ce primiseră titlul unei funcții, fără ca să o execute în fapt. Un mare număr de persoane din această ierarhie erau calificați drept „*comites*", adică tovarăși sau apropiați ai principelui sau consilieri. Acesta este cazul membrilor din consiliu, miniștrilor de finanțe, al vicarilor din Orient, al comandanților gărzii și al multor șefi militari. Pentru fiecare treaptă ierarhică se admiteau diferențe de grad, de vechime etc.

Existau o mulțime de decorații, de insigne exterioare pentru fiecare

funcție. În aceste imagini simbolice se găsesc originile blazoanelor de mai târziu.

Personalul administrativ era foarte favorizat în noul regim. Alături de salariu sau tratament, funcționarii beneficiau de o serie de privilegii și de exceptări. S-a constituit o noblețe administrativă, parvenită, alături de noblețea senatorială și municipală. Pe de altă parte puterea a păstrat în raport cu agenții săi, neîncrederea din epoca republicană și din „principat". Puterea le reducea și combătea pretențiile și intrigile. Agenții nu erau numiți decât pentru un anumit termen. Într-un cuvânt, monarhia avea nevoie de birocrație, dar nu se decidea să-i accepte consecințele fără a lua măsuri coercitive împotriva lipitorilor financiare. Calitățile morale ale funcționarilor administrativi și financiari erau cu totul mediocre. Pe toate treptele ierarhice, intriga, înșelătoria murdară, violența, corupția și exațiunile erau fapte curente iar poporul era apăsat de această enormă mașină aducătoare de nenorociri.

Monarhia romană a lăsat lumii cea mai nenorocită moștenire, pe calea creării acelei birocrații corupte, asamblată ca o mașină de zdrobire a popoarelor. Germenii murdari ai slujbașilor corupți puși în slujba statului, cu gânduri de înavuțire personală, au proliferat și s-au dezvoltat timp de două milenii, în toate formele statale și de guvernământ, ajungând la putere, chiar în cele mai înaintate democrații ale secolului al 20^{lea}. După zeci de secole au rămas o plagă a societății și dezvoltării umane, provocând mai multe pagube și nenorociri decât catastrofele naturale sau decât războaiele. Puterea de pustiire a birocrației hrăpărețe și corupte este inimaginabilă, depășind cu mult puterile celor mai străluciți monarhi care au creat-o.

Apăsarea fiscală a fost una din cauzele rinei Imperiului Roman. Este unul din aspectele prin care istoria s-a repetat și se repetă și în zilele noastre. Hidra birocrației și a fiscalității duce și azi la prăbușire. Există state, organizări sociale, sau guvernări, ce încearcă să o folosească pentru a se salva în momente grele, dar care nu au tras concluzii din cele petrecute, anterior, în istorie.

Pentru a supraveghea personalul birocratic și administrativ, Constantinus și succesorii săi au constituit adunări provinciale cu puteri de control și combatere a abuzurilor.

Gravitatea reformei prelungi, prin care s-au separat carierele civile de cea militară, a generat deplina transfomare a armatei în instituție ce se comporta ca stat în stat.

Armata imperiului târziu era organizată după un cu totul alt model decât armata imperiului roman, tânăr și combativ, de la începuturi. Augustus concentrase toate forțele la frontiere, ceea ce nu mai era posibil sub imperiul târziu. În fruntea armatei existau acum, doi generalisimi, comandanții miliției,

cavaleriei și infanteriei. Numărul lor a crescut la patru sub Constantinus al II[lea]. Ei dirijau administrația centrală a armatei, avansările, deplasările, jurisdicția și regulile, după propria voință. Pentru a nu rămâne la discreția lor, împăratul a trecut pe șefii trupelor de la frontieră sub autoritatea „șefului oficiilor", iar o fracțiune din statul major a lăsat-o sub nominalizarea questorului.

Sistemul militar devenise cu totul nou. La frontiere s-au construit fortărețe în care s-au cazarmat trupe, o miliție locală *„riparienses"* sau *„castriciani"*. Aceste trupe erau însărcinate să oprească primul șoc al unei invazii și erau suficiente pentru combaterea incursiunilor unor simpli tâlhari, organizați în bande mai mari. Ele se recrutau din populația de la frontieră și se completau cu atragerea de coloni barbari. Milițiile de frontieră erau special destinate apărării propriului district.

În spatele acestor miliții, spre interiorul imperiului, se amplasa armata propriu-zisă, forța mobilă subîmpărțită în cele două grupe, *„armata palatina"* și *„armata comitatenses"*. Cea din urmă forma adevărata armată de linie. Alături de aceste forțe regulate se găseau auxiliarii barbari și trupele speciale numite *„Laeti"*. Pentru fiecare fluviu important și de asemenea pe lacuri, se întrețineau flotile.

Forța numerică a unităților tactice a trebuit diminuată, ajungându-se la 165-175 de legiuni pe întinsul imperiului, în locul celor 33 ale lui Septimius Severus . Această nouă armată mai păstra câte ceva din vechiul prestigiu, dar era formată, din ce în ce mai mult, din recruți barbari sau din oameni ce nu aveau nimic de pierdut. Elementul germanic din armată a devenit preponderent, mai ales în Occident, la sfârșitul secolului al 4-lea d.Ch.

Armata constituia o grea povară, nu mai mică decât birocrația și curtea luxoasă. Pentru a suporta cheltuielile imense, imperiul a trebuit să procedeze la o reorganizare financiară care să atragă resurse la buget. Suma și sistemul impozitelor covârșitoare au atras dorința populației de a trece sub conducerea invadatorilor barbari, care se mulțumeau cu mult mai puțin și nici nu calculau, diabolic, veniturile fiecărui impozabil.

Cu toate măsurile de creștere a resurselor bugetare și de strângere brutală a dărilor, imperiul a sucombat. Alături de deficitul financiar cronic, s-a afirmat decadența spiritului militar care a determinat folosirea intensivă a barbarilor.

Una dintre cauzele principale ale sucombării imperiului, piatra legată de gâtul celui care se îneacă, s-a dovedit creștinismul, o religie demobilizatoare, subsersivă și intolerantă.

Căderea a început atunci când creștinismul a atins sferele superioare

ale societății romane și mai ales când i-a atins pe împărați. Împărații atinși de creștinism, nu se bucurau de o origine romană curată și aveau rădăcini în populația de condiție joasă, ignorantă și mai ușor de convertit.

Organizarea imperială din ultimele două secole ale existenței lumii romane a fost perfecționată și purtată peste încă un mileniu de viitorul Imperiu Bizantin - singura formațiune statală ce s-a adeverit capabilă să transmită omenirii o parte din civilizația antică, luminoasă. Creștinismul oriental mai puțin mercantil decât cel occidental a devenit și s-a păstrat tolerant. Creștinismul oriental l-a îmbrățișat, în principal, elementul grecesc ce nu putea să-și dezmintă înclinațiile spre faptele de cultură și civilizație; spre o gândire mai liberă a omului, pe care strămoșii Eladei îl preamăriseră.

În liniștea adâncă a istoriei, tărâmurile Europei, Asiei și Africii murmură încă de apăsarea marșului legiunilor romane. Pașii grei ai împăraților romani au lăsat urme adânci pentru că pe umerii lor apăsa greutatea civilizației romane ce trebuia transmisă viitorimii, civilizație pe care Roma o sintetizase cu pragmatism și seninătate. După două milenii, vaste tărâmuri din cele trei continente, poartă umbra acvilelor romane și au împlântate adânc urmele constructorilor romani.

Împărații romani purtători a tot ce este bun sau rău în om, rămân pentru posteritate, strălucitori, umbre mândre, dârze și puternice ale unei civilizații dominatoare.

Ave Caesar !

4 aprilie 1997